

บทที่ 6

อภิปรายผลการวิจัย

ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา

การศึกษาในบทนี้เป็นการอภิปรายผลการวิจัยที่ประกอบด้วย การอธิบายปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม และการอธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา ที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่พื้นที่ชุมชน รวมถึงแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในอนาคต โดยรายละเอียดของการศึกษาในแต่ละส่วนมีดังนี้

6.1) ปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา

จากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา และการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่กรณีตัวอย่าง พบว่า ชุมชนริมน้ำเก่าแก่ที่มีมาแต่เดิมทั้งหมดมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในลักษณะที่แตกต่างกันไป เป็นผลมาจากการได้รับแรงกระตุ้นหรืออิทธิพลจากปัจจัยการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย จนมีผลให้ชุมชนต้องมีการพัฒนาปรับตัวเองในลักษณะที่เปิดกว้างยอมรับการติดต่อและความเจริญจากภายนอกเพื่อความอยู่รอดในสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือการปรับตัวของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่ศึกษา แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

6.1.1) ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงภายนอก เป็นสาเหตุจากภายนอกที่เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเกิดการปรับเปลี่ยนตัวเอง จนทำให้สภาพพื้นที่และลักษณะของความเป็นชุมชนริมน้ำเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยภายนอกที่เป็นประเด็นสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในพื้นที่ศึกษา แบ่งเป็น 2 ส่วนที่เกี่ยวข้องกัน คือ ปัจจัยหลัก และปัจจัยสนับสนุน ซึ่งรายละเอียดของปัจจัยจากภายนอกในแต่ละส่วนสรุปได้ดังนี้ (แผนภูมิที่ 6-1)

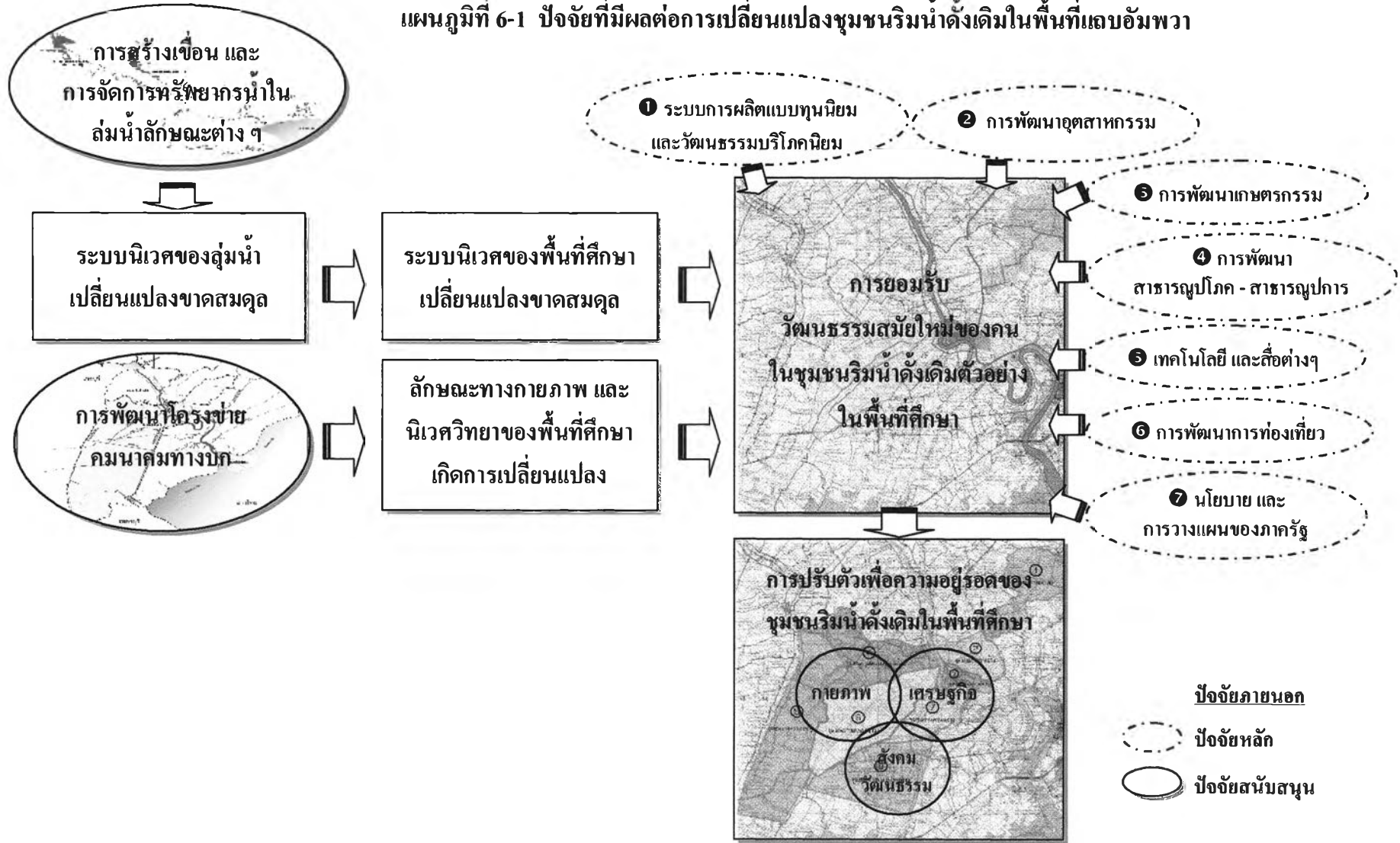
1) ปัจจัยหลัก (Main factors) เป็นสาเหตุสำคัญที่มาจากภายนอกชุมชน ถือเป็นปัจจัยเริ่มต้นที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสำคัญกับชุมชนในวงกว้าง รวมถึงเป็นสาเหตุเบื้องต้นที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประเด็นอื่น ๆ ตามมา จากการศึกษาพบว่า มี 2 สาเหตุหลัก คือ

(1) การสร้างเขื่อน และการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำลักษณะอื่น ๆ เป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมของลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างและชุมชนริมน้ำในพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะการสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำในลุ่มน้ำแม่กลองภายใต้โครงการ

ชลประทานแม่กลองใหญ่ ที่มีการสร้างเขื่อนสำคัญด้วยกัน 4 เขื่อน ประกอบด้วย เขื่อนวชิราลงกรณ์ (ปัจจุบันชื่อ เขื่อนแม่กลอง) ในปี พ.ศ.2512 เขื่อนศรีนครินทร์ ในปี พ.ศ.2521 เขื่อนท่าทุ่งนา ในปี พ.ศ. 2525 และเขื่อนเขาแหลม (ปัจจุบันชื่อ เขื่อนวชิราลงกรณ์) ในปี พ.ศ.2528 การสร้างเขื่อนดังกล่าวส่งผล กระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศของกลุ่มน้ำแม่กลองและส่งผลกระทบสะสม สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยในช่วงปี พ.ศ.2520 – 2523 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ชุมชนริมน้ำใน พื้นที่ศึกษาเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก จากการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศของกลุ่มน้ำอย่างรุนแรง ที่ เกิดจากภาวะฝนแล้งอย่างต่อเนื่อง น้ำเค็มหนุนสูงเข้าสู่พื้นที่ตอน ในและตอนบนแผ่ขยายเป็นบริเวณกว้าง และไม่มีน้ำจืดในปริมาณมากพอลงมาผลักดันน้ำเค็มให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่เคยเป็นมา เนื่องจาก เป็นช่วงเวลาที่เขื่อนศรีนครินทร์กำลังกักเก็บน้ำ สร้างความเสียหายเป็นอย่างมากให้กับสภาพแวดล้อม และพื้นที่การเกษตรหลายหมื่น ไร่ในพื้นที่ในอำเภออัมพวา และอำเภอเมืองสมุทรสงคราม และทำให้ ฤดูน้ำหลากที่เคยเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีหมดไป นอกจากนี้ ผลจากการพัฒนาและจัดการทรัพยากรน้ำ ในลักษณะอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นยังส่งผลกระทบต่อสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น โครงการป้องกันน้ำเค็มพื้นที่ จังหวัดสมุทรสงครามมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เขตนิเวศน้ำในพื้นที่แถบอัมพวาทั้งหมดให้มา อยู่ในเขตนิเวศน้ำเค็ม ขณะที่ระบบนิเวศเดิมของพื้นที่นี้อยู่ในเขตนิเวศน้ำกร่อย ทำให้ชุมชนและพื้นที่ การเกษตรได้รับผลกระทบจากน้ำเค็มมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง รวมถึงทำให้ระบบการ ไหลเวียนของน้ำภายในพื้นที่ลดลง มีผลให้คลองตื้นเขิน และใช้สัญจรทางน้ำไม่ได้ เป็นต้น

(2) การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงลักษณะความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมทั้งทางตรงและทางอ้อม การพัฒนาดังกล่าวเป็นผลมา จากการดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็น การสร้างถนนทางหลวงแผ่นดิน ทางหลวงชนบท ถนนท้องถิ่น และ ถนนชอชภายในชุมชน รวมถึงการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำแม่กลองและคลองต่าง ๆ จนเกิดเป็นระบบ โครงข่ายการสัญจรทางบกที่กระจายครอบคลุมพื้นที่ทั้ง 2 ฝั่งของแม่น้ำแม่กลอง โดยเฉพาะทางหลวง ชนบท และถนนท้องถิ่นที่ตัดเข้ามายังพื้นที่ชุมชน นอกจากนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะการตั้ง ถิ่นฐาน การใช้ที่ดิน และการลอบทบาทความสำคัญแม่น้ำลำคลอง ที่สำคัญยังทำให้สภาพแวดล้อมของ ชุมชนและระบบนิเวศเครือข่ายลำน้ำในชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากถนนจำนวนมากสร้างทับ เส้นทางน้ำที่มีกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ การก่อสร้างส่วนมากไม่ได้มีการวางท่อหรือทำสะพานข้ามให้ สูงเพื่อให้เรือรอดผ่านไปได้ จึงทำให้ระบบเครือข่ายลำน้ำถูกกีดขวางและทับถม น้ำไม่สามารถถ่ายเท ไหลได้สะดวก เกิดการแช่ขัง มีกลิ่นเหม็น และเน่าเสีย รวมถึงทำให้การใช้เรือในการสัญจรของ ชาวบ้านไม่สามารถทำได้เหมือนเดิม ลำน้ำหลายสายภายในชุมชนมีสภาพตื้นเขิน ระบบนิเวศของลำน้ำ และคุณภาพน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่เสื่อมโทรมลง ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนกับแม่น้ำลำ คลองห่างเหินกันมากขึ้น เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนตามมา

แผนภูมิที่ 6-1 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา

2) ปัจจัยสนับสนุน (Supporting factors) เป็นปัจจัยหรือสาเหตุที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประเด็นอื่น ๆ ตามมาต่อจากการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุหลัก ทั้งนี้ ในแต่ละปัจจัยมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในแต่ละชุมชนมากน้อยแตกต่างกันไป เนื่องจากในแต่ละชุมชนมีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดที่ไม่เหมือนกัน จากการศึกษาพบว่า มีด้วยกัน 7 ปัจจัยประกอบด้วย

(1) ระบบการผลิตแบบทุนนิยม และวัฒนธรรมการบริโภคนิยม เป็นกระแสการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยเพื่อยกระดับการดำรงชีพของชุมชนชนบท กระแสการพัฒนาดังกล่าวแผ่ขยายเข้ามายังชุมชนริมน้ำในพื้นที่ศึกษาในช่วงการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 (ปี พ.ศ.2485) เป็นต้นมา โดยทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน จากเดิมมีเป้าหมายการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน และมีวิธีการผลิตแบบพอเพียงแก่การบริโภค เปลี่ยนมาเป็นการผลิตที่มีเป้าหมายและวิธีการผลิตเพื่อการค้า จากการมุ่งแสวงหาส่วนเกินจากการผลิต ส่วนการบริโภคเปลี่ยนมาเป็นการบริโภคที่พึ่งพาดตลาดหรือปัจจัยในการดำรงชีพจากภายนอกมากกว่าการผลิตขึ้นเองหรือหาจากธรรมชาติ รวมถึงขนาดการบริโภคอยู่ในระดับที่มากกว่าเพื่อการยังชีพ เป็นการบริโภคเพื่อความสะดวกสบาย รวมถึงได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประเด็นสำคัญอื่น ๆ อีกตามมา โดยเกิดร่วมกับปัจจัยสนับสนุนอื่น ๆ ที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

(2) การพัฒนาอุตสาหกรรม เกิดจากการดำเนินตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค จึงมีนโยบายส่งเสริมการลงทุนในด้านอุตสาหกรรมเกิดขึ้น เป็นผลให้มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งตามพื้นที่ที่มีการคมนาคมทางบกเข้าถึงในเขตจังหวัดใกล้เคียง เช่น สมุทรสาคร และราชบุรี รวมไปถึงในตัวเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม ปัจจัยดังกล่าวสนับสนุนให้แรงงานหนุ่มสาวในภาคเกษตรกรรมทยอยเคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมอย่างถาวร และแม่น้ำท่าคลองได้กลายเป็นแหล่งระบายน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำในพื้นที่ศึกษาจากปัจจัยดังกล่าวปรากฏให้เห็นชัดตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา เมื่อเริ่มมีถนนเข้าถึงยังชุมชนย่านต่าง ๆ และเป็นช่วงเวลาเดียวกับการเกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศของกลุ่มน้ำอย่างรุนแรง ทำให้ชาวสวนสูญเสียรายได้จำนวนมากและไม่พอเพียงเลี้ยงครอบครัว ซึ่งการไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมของประชากรวัยแรงงานในชุมชน เป็นทางเลือกหนึ่งในการปรับตัวของคนในชุมชนเพื่อความอยู่รอด และมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประเด็นอื่น ๆ อีกตามมา

(3) การพัฒนาเกษตรกรรม เกิดจากการดำเนินตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 – 2524) ที่มีนโยบายส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ที่เน้นการส่งเสริมการส่งออกไม้ผลเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะส้มโอ ในระยะแรกแม้การส่งเสริมการปลูกส้มโอจะไม่ได้

ดำเนินการในพื้นที่แถบจังหวัดสมุทรสงคราม แต่เมื่อพื้นที่ในแถบนี้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน มีผลให้สวนมะพร้าวและสวนผลไม้จำนวนมากต้องล้มตาย การพัฒนาการเกษตรดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุที่สนับสนุนให้ชาวสวนเริ่มสนใจหันมาปลูกไม้ผลเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว พวกส้มโอและลิ้นจี่ และมีการขยายพื้นที่อย่างต่อเนื่องในพื้นที่ 2 ผังของแม่น้ำแม่กลอง ทั้งนี้ การปรับเปลี่ยนระบบการทำสวนจากการทำสวนแบบผสมผสานมาเป็นการทำสวนในลักษณะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเกือบทั้งหมด เกิดขึ้นพร้อมกับการเคลื่อนย้ายแรงงานในภาคการเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรม ทำให้แรงงานในครัวเรือนมีจำกัด การทำสวนในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นหนทางที่ชาวสวนพอจะทำได้เพื่อความอยู่รอด เนื่องจากใช้แรงงานในการดูแลจัดการสวนไม่มาก

(4) การพัฒนาสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ เป็นบริการพื้นฐานที่หน่วยงานของรัฐหรือองค์กรในชุมชนท้องถิ่นจัดให้มีขึ้น เพื่อเป็นการยกระดับมาตรฐานของชุมชนให้มีความเจริญและความสะดวกสบายมากขึ้น ได้แก่ ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ โรงเรียน สถานีอนามัย ตลาด บริการรถโดยสารสาธารณะ และอื่น ๆ การพัฒนาดังกล่าวทำให้คนในชุมชนได้รับความสะดวกสบาย และหันมาพึ่งความเจริญจากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มากกว่าที่จะพึ่งพาธรรมชาติและรักษารูปแบบการดำเนินชีวิตแบบเดิม รวมถึงทำให้ความผูกพันของคนกับแม่น้ำลำคลองลดน้อยลง จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยดังกล่าวเกิดขึ้นหลังจากมีการตัดถนนเข้ามายังชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ และมีผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงในประเด็นอื่น ๆ ตามมา สังเกตได้จากรูปแบบการจับจ่ายใช้สอย การบริโภคสินค้า และการมีสิ่งอำนวยความสะดวกที่ทันสมัยต่าง ๆ ใช้ภายในครัวเรือน ซึ่งชุมชนริมน้ำในแต่ละย่านจะมีระดับของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความพร้อมของการพัฒนาในปัจจัยดังกล่าวและปัจจัยอื่น ๆ ที่สนับสนุน

(5) เทคโนโลยี และการสื่อสารต่าง ๆ เป็นปัจจัยจากภายนอกที่สนับสนุนให้ผู้คนในชุมชนลดการพึ่งพาตนเอง พึ่งพาธรรมชาติ หันมาพึ่งพาความสะดวกสบายจากปัจจัยจากภายนอกแทน ไม่ว่าจะเป็น ด้านการเกษตร จากการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและโรคระบาดต่าง ๆ รวมถึงอุปกรณ์เครื่องทุ่นแรงอื่น ๆ ด้านการค้าเงินชีวิตและการติดต่อสื่อสาร เช่น รถยนต์ส่วนบุคคล มอเตอร์ไซด์ โทรศัพท์มือถือ และเสียงตามสาย รวมถึงการก่อสร้างอาคารที่ใช้วัสดุคงทนถาวรและมีรูปแบบที่ทันสมัย ซึ่งปัจจัยสนับสนุนดังกล่าวจะเข้ามายังพื้นที่ชุมชนได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับการยอมรับวัฒนธรรมสมัยใหม่ของคนในแต่ละชุมชน โดยมากมักเกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาอื่น ๆ ที่เข้ามาในชุมชน จากการศึกษาพบว่า การเปิดรับเทคโนโลยีและสื่อต่างๆ ของคนในชุมชน มักก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างตามมา สังเกตจากรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เป็นแบบชาวบวมมากขึ้น ทั้งจากบ้านเรือนที่หันมาปลูกสร้างอยู่ริมถนนและมีรูปแบบสมัยใหม่ การใช้รถยนต์ในการเดินทางแทนเรือ รวมถึงรูปแบบการปะทะสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไปเป็นการใช้เครื่องมือสื่อสารที่เป็นเทคโนโลยีมาแทน เช่น โทรศัพท์ และเสียงตามสาย มีผลให้การปะทะสัมพันธ์ของผู้คนมีความห่างเหินและลดน้อยลง เป็นต้น

(6) การพัฒนาการท่องเที่ยว เป็นนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่เข้ามาเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ขึ้นในชุมชนริมน้ำพื้นที่ศึกษา โดยเริ่มเข้ามามีบทบาทตั้งแต่ปี พ.ศ.2542 ภายหลังจากเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศ เนื่องด้วยชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวามีทรัพยากรการท่องเที่ยวที่หลากหลายและมีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวสูง ทั้งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเชิงเกษตร แต่ในระยะแรกการพัฒนาการท่องเที่ยวยังกระจายเข้ามาไปในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ไม่มากเป็นเพียงบางบริเวณของชุมชน และมีปริมาณนักท่องเที่ยวไม่มากนัก ต่อมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2546 พื้นที่ในแถบอัมพวาเป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมมากขึ้น การท่องเที่ยวได้แผ่ขยายเข้าไปยังพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของชุมชน มีผลกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต ที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อม และอื่น ๆ เป็นอย่างมาก เพื่อรองรับการขยายตัวของการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดอาชีพ รายได้ และสร้างความคลั่งคั่งให้ผู้คนและชุมชนตามมา

(7) นโยบาย และการวางแผนของภาครัฐ ถือเป็นปัจจัยจากภายนอกที่สนับสนุนให้ชุมชนริมน้ำในพื้นที่ศึกษาได้รับการพัฒนาและเกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่แตกต่างกันไป ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ โดยเฉพาะจากนโยบายด้านการควบคุมการใช้ที่ดิน โดยวิธีการทางกฎหมาย ในที่นี้คือการวางผังเมืองรวม ซึ่งเป็นการกำหนดระเบียบข้อบังคับการใช้ประโยชน์ที่ดินในบริเวณที่มีการวางผังเมืองรวม และพื้นที่ชุมชนย่านคลองอัมพวาก็เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในเขตของผังเมืองรวมอัมพวาฉบับปัจจุบัน (ปี พ.ศ.2544) ผังเมืองรวมฉบับดังกล่าวได้กำหนดขอบเขตพื้นที่พาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นมากเป็นบริเวณที่กว้างมาก และได้เสนอแนะให้มีการตัดถนนจำนวนมากขึ้นในชุมชน แต่ที่สำคัญไม่ได้มีการกำหนดพื้นที่อนุรักษ์หรือควบคุมการพัฒนาในบริเวณที่มีคุณค่าและแสดงถึงเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำอัมพวา จากการกำหนดดังกล่าวสามารถส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว รวมทั้งอาจส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงในประเด็นอื่น ๆ ตามมาในอนาคต

6.1.2) ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงภายใน เป็นสาเหตุที่เกิดขึ้นภายในของแต่ละชุมชน จากการศึกษาพบว่า ผลของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนแต่ละมายน้อยแตกต่างกัน ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการที่คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดการยอมรับระบบความคิดและค่านิยมในการเปิดรับสิ่งใหม่ ๆ หรือวัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามายังชุมชน เพื่อเป็นทางเลือกในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำเนินชีวิต และการทำมาหากินของคนในชุมชน รวมถึงการทำให้สภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

6.2) ปราบปรามการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำ : กรณีชุมชนตัวอย่าง

การศึกษาปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมกรณีตัวอย่าง ทั้ง 3 บริเวณ ในที่นี้เป็นกรณำข้อมูลจากการศึกษาพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่อยู่ในพื้นที่แถบอัมพวา ร่วมกับผลการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม ตัวอย่างในพื้นที่ศึกษา ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 4 และบทที่ 5 ตามลำดับ มาอธิบายให้เห็นถึงกระบวนการปรับตัวที่เกิดขึ้นของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมเพื่อความอยู่รอด รวมถึงความแตกต่างของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำในแต่ละบริเวณ ซึ่งมีรายละเอียดที่สำคัญสรุปได้ดังนี้

6.2.1) ชุมชนริมน้ำย่านท่าคา : ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบชาวสวนมะพร้าว

การปรับตัวที่เกิดขึ้นในชุมชนริมน้ำย่านท่าคาเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนขึ้นในบริเวณต้นน้ำลุ่มน้ำแม่กลอง (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2508) ซึ่งผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินอยู่ในชุมชนได้พยายามเรียนรู้และปรับตัวเองมาโดยตลอด โดยเป็นการปรับเปลี่ยนตัวเองจากภายในครัวเรือน จากการค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนลักษณะการผลิตหรือการทำสวนของคนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและข้อจำกัดของพื้นที่ เพื่อให้ระบบการผลิตสามารถตอบสนองต่อการดำรงชีพของครัวเรือนและพึ่งตนเองได้มากที่สุด สังเกตได้จากการไม่ได้ปรับเปลี่ยนไปตามกระแสนความต้องการของตลาดน้ำตาลในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2485 – 2495) ที่ชุมชนต่าง ๆ มีการปรับเปลี่ยนเพื่อไปทำสวนมะพร้าวและทำน้ำตาลมะพร้าวกันเป็นจำนวนมาก แต่พื้นที่ในย่านท่าคาส่วนใหญ่ยังคงทำมาหากินอยู่กับการทำสวนเตียนปลูกพืชผักล้มลุกและทำนาในร่องสวน มีเพียงส่วนน้อยที่มีการปรับเปลี่ยนไปทำสวนมะพร้าวตาล และมีวิธีการผลิตโดยรวมเป็นแบบผสมผสานไม่ได้ผลิตเพียงอย่างเดียวอย่างใดอย่างหนึ่ง มีเป้าหมายการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักก่อน ส่วนที่เหลือจึงนำไปแลกเปลี่ยนหรือค้าขายกันที่ตลาดของชุมชน คือ ตลาดน้ำท่าคา แต่กระบวนการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ไม่ทำให้องค์ประกอบสำคัญของชุมชนริมน้ำต้องสูญหายหรือเปลี่ยนแปลงไปมากนัก

จนเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของกลุ่มน้ำอย่างรุนแรงเกินกว่าที่คนในชุมชนจะปรับตัวได้ทันในช่วงปี พ.ศ.2520 – 2523 จากการเกิดภาวะน้ำเค็มรุกเข้าสวน ผลจากการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ทำให้สวนเตียนและสวนมะพร้าวในพื้นที่ท่าคาเกือบทั้งหมดได้รับความเสียหายอย่างมาก ชาวสวนได้รับความเดือดร้อนจากการสูญเสียรายได้จำนวนมากและเป็นเวลานาน ส่งผลให้ชาวสวนย่านท่าคาต้องมีการปรับเปลี่ยนตัวเอง โดยการออกไปหางานทำนอกชุมชนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนวัยหนุ่มสาวหรือวัยแรงงานมีจำนวนมากว่าครึ่งของประชากรทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในชุมชน ด้วยการไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนกลุ่มคนที่เหลืออยู่ในชุมชนส่วนมาก

เป็นผู้สูงอายุที่อยู่ดูแลบ้านและทำสวน โดยยังคงทำสวนมะพร้าวและเงี้ยวตาล แต่ทำในปริมาณที่น้อยลงอาศัยแรงงานที่เหลืออยู่ในครัวเรือน และบางส่วนเปลี่ยนมาทำสวนมะพร้าวผลแทน รวมถึงบางส่วนปล่อยสวนให้ทิ้งร้าง มีผลให้การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ภายในชุมชนเกิดขึ้นไม่มาก รวมทั้งการตอบสนองต่อกระแสการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชนเป็นไปในลักษณะที่ช้ากว่าชุมชนริมน้ำในย่านอื่น พิจารณาได้จากการขยายตัวของบ้านเรือนตามแนวถนนภายในชุมชนเกิดขึ้นน้อยมาก บ้านเรือนส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในสภาพเดิมคือ ตั้งกระจายอยู่ตามลำน้ำและในสวน แม้จะมีถนนสายหลักและถนนซอยเกิดขึ้นมากในชุมชน แต่มีเพียงร้านค้าขนาดเล็กที่ปลูกสร้างอย่างไม่ถาวรและมีจำนวนไม่มากนัก ตั้งอยู่ริมถนน เช่น ร้านอาหาร ร้านขายของชำ ปิมน้ำมันหลอด ลังมะพร้าว ทั้งหมดดำเนินการโดยกลุ่มคนที่มีอาชีพค้าขายอยู่เดิมในชุมชน รวมถึงการปรับเปลี่ยนในสิ่งต่าง ๆ เพื่อรองรับกระแสการท่องเที่ยวที่เข้ามาสู่ชุมชน ยังเกิดขึ้นไม่มากเท่าชุมชนในย่านบางแคและย่านคลองอัมพวา ทั้งที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้เข้ามา มาพัฒนาปรับปรุงพื้นที่บริเวณตลาดน้ำท่าคา และสนับสนุนให้ชาวบ้านรวมกลุ่มทำที่พักประเภท Home stay ตั้งแต่ปี พ.ศ.2542 ก่อนพื้นที่ชุมชนริมน้ำในย่านอื่น แต่การขยายผลดังกล่าวไม่คืบหน้า เพราะคนส่วนใหญ่ในชุมชนยังคงใช้ชีวิตและให้ความสนใจอยู่กับการทำสวน

ส่วนการปรับเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำย่านท่าคา พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดและต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน แม้สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของพื้นที่จะฟื้นตัวดีขึ้นมาก แต่ผู้คนจำนวนมากก็ยังคงออกไปทำงานนอกชุมชน เพราะเชื่อว่าการพึ่งพารายได้จากภาคการเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่พอเลี้ยงครอบครัว การปรับเปลี่ยนนี้ส่งผลสืบเนื่องให้ชุมชนมีสภาพที่ซบเซาเงียบเหงาลงมาก และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมในชุมชนไม่คึกคักเหมือนแต่ก่อน กลุ่มคนที่มาร่วมงานส่วนใหญ่มีแต่คนสูงอายุ รวมทั้งกิจกรรมและประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวกับน้ำก็ค่อย ๆ เลือนหายไป เช่น ประเพณีแข่งเรือพาย เนื่องด้วยไม่มีฤดูน้ำหลากเกิดขึ้นหลังจากมีการสร้างเขื่อน อย่างไรก็ตาม สภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน โดยทั่วไปยังไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ยังพึ่งพาธรรมชาติอาศัยน้ำจากระบบคลองในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันและทำการเกษตร แม้มีการพัฒนาถนนภายในชุมชนเกิดขึ้นจำนวนมาก และมีผลให้ผู้คนหันมาใช้การสัญจรทางบกกันมากขึ้น แต่การสัญจรทางน้ำยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่มาก โดยยังคงเป็นเส้นทางขนถ่ายและลำเลียงผลผลิตออกจากสวน และการเดินทางติดต่อกันภายในชุมชน รวมถึงการค้าขายทางน้ำและที่ตลาดน้ำท่าคา

กล่าวโดยสรุป ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมย่านท่าคา ปรากฏชัดเจนนับตั้งแต่ชุมชนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาอย่างรุนแรงจากการสร้างเขื่อนในบริเวณต้นน้ำในปี พ.ศ.2520 – 2523 เหตุการณ์ดังกล่าวถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนชาวสวนย่านท่าคาต้องปรับตัวเองอย่างมากเพื่อความอยู่รอด ซึ่งมีด้วยกัน 2 ลักษณะสำคัญ คือ (แผนภูมิที่ 6-2)

(1) การแบ่งสมาชิกในครัวเรือนส่วนหนึ่งออกไปทำงานนอกชุมชน เพื่อลดความเสี่ยงจากการผลิตภาคการเกษตรของครัวเรือนและช่วยแบ่งเบาภาระของครัวเรือน

(2) การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตในสวนให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของครัวเรือนและสภาพพื้นที่ภายในชุมชน

จากการปรับตัวของครัวเรือนชาวสวนในชุมชนริมน้ำย่านท่าคา เห็นได้ว่า ผู้คนในชุมชนเลือกที่จะออกไปแสวงหาประโยชน์หรือรายได้จากภายนอกมากกว่าที่จะยอมรับกระแสการพัฒนาและความเจริญจากภายนอกแล้วนำมาเปลี่ยนแปลงตนเองและชุมชน กลุ่มคนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนก็ไม่ได้นำเอาวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอกเข้ามาเปลี่ยนแปลงครัวเรือนและชุมชนมากนัก ขณะเดียวกันกลุ่มคนที่เหลืออยู่ในครัวเรือนยังคงมีความพยายามที่จะพัฒนาและปรับปรุงสวนของตนเพื่อให้เกิดประโยชน์มากกว่าที่จะปล่อยให้ร้างหรือขายไป ทำให้ฐานการผลิตของชุมชนยังคงอยู่กับการทำสวน โดยมีน้ำตาลมะพร้าวและผลมะพร้าวเป็นผลผลิตหลักของชุมชน

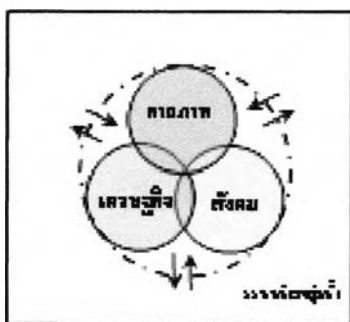
ส่วนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังการปรับตัวของชุมชน พบว่า มีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไปตามปัจจัยสนับสนุนที่เข้ามายังชุมชนเป็นระยะ ซึ่งในภาพรวมการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับองค์ประกอบด้านเศรษฐกิจมากกว่าเกิดขึ้นกับองค์ประกอบด้านกายภาพ และด้านสังคม-วัฒนธรรมของชุมชน (ตารางที่ 5-40 และแผนภูมิที่ 6-2) และเมื่อเปรียบเทียบระดับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำตัวอย่างในย่านอื่น ๆ พบว่า ชุมชนย่านท่าคามีระดับของการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นน้อยกว่าในทุกองค์ประกอบหลักของชุมชนริมน้ำ ทั้งนี้ เพราะชุมชนริมน้ำย่านท่าคามีเงื่อนไขและข้อจำกัดอยู่ค่อนข้างมาก ได้แก่

- บุคลิกลักษณะของชาวสวนย่านท่าคา ด้วยคนส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยในชุมชนยังคงเป็นกลุ่มคนพื้นถิ่นเกือบทั้งหมด คนกลุ่มดังกล่าวมีลักษณะค่อนข้างเก็บตัว และยังคงยึดติดอยู่กับการมีวิถีชีวิตแบบเดิม รักและผูกพันอยู่กับการทำสวนมะพร้าวมากกว่าที่จะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนไปเพื่อตอบสนองกระแสการพัฒนาจากภายนอก โดยเฉพาะกับการท่องเที่ยว ประกอบกับกลุ่มคนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 50 ปีขึ้นไป จึงไม่อยากเสี่ยงกับการเปลี่ยนแปลงใด ๆ มากนัก โดยคิดว่าลำพังรายได้จากการทำสวนและเงินที่ลูกหลานส่งมาให้ใช้ก็พอเพียงกับการเลี้ยงครอบครัวแล้ว

- ข้อจำกัดของสภาพพื้นที่ โดยเฉพาะดินและน้ำที่มีความเค็มสะสมอยู่มากกว่าพื้นที่อื่น เนื่องด้วยระบบเครือข่ายลำน้ำภายในชุมชนส่วนมากเป็นคลองรอง คลองสวน และลำน้ำสายย่อย ซึ่งอยู่ห่างจากแม่น้ำแม่กลองและคลองหลักค่อนข้างมาก การถ่ายเทและชะล้างความเค็มที่สะสมมานานจึงเป็นไปได้ช้ากว่า ทำให้ไม่สามารถปลูกพืชชนิดอื่นได้ดีเท่ามะพร้าว

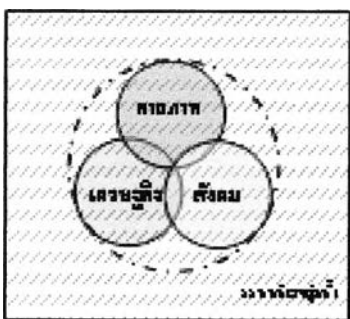
- ที่ตั้งของชุมชนอยู่ห่างจากเขตเมืองและทางหลวงแผ่นดินค่อนข้างมาก ชุมชนมีที่ตั้งอยู่ลึกเข้ามาด้านในค่อนข้างมาก ประกอบกับบ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งกระจายอยู่ตามลำน้ำและในสวน การเดินทางเข้าออกเป็นไปค่อนข้างลำบากมากกว่าในชุมชนอื่น แม้จะมีถนนสายหลักตัดเชื่อมกับทางหลวงแผ่นดินเกิดขึ้นก่อนชุมชนริมน้ำในย่านอื่นก็ตาม ส่วนการเดินทางสัญจรทางน้ำก็เป็นไปด้วยความลำบาก เพราะลำน้ำมีขนาดเล็กและแคบมาก การเดินทางต้องใช้เรือขนาดเล็กและใช้เวลานาน

- การเข้าถึงของหน่วยงานราชการในการสนับสนุนด้านต่าง ๆ ยังมีไม่มากเท่าชุมชนในย่านอื่น โดยเฉพาะการพัฒนาด้านการเกษตร เนื่องจากชาวสวนมีความเชื่อมั่นในประสบการณ์เกี่ยวกับการทำสวนของตนมากกว่าคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้ามา มีผลให้ลักษณะการผลิตภายในสวนย่านท่าคาที่ทำอยู่ในปัจจุบัน มีลักษณะไม่แตกต่างไปจากในอดีตมากนัก

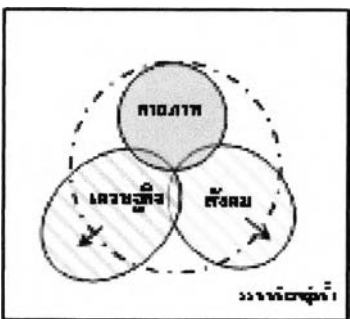
ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมย่านท่าคา :

ผู้คนและชุมชนค่อย ๆ มีการปรับตัวเองเพื่อความอยู่รอดเรื่อยมา จากการผลิตสภาพแวดล้อมทางนิเวศที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ด้วยมีที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเล ได้รับอิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเล และเป็นพื้นที่ทำน้ำที่มีฤดูน้ำหลากทุกปี ผู้คนส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวนและมีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับแม่น้ำลำคลองอย่างมาก โดยมีตลาดน้ำท่าคาเป็นศูนย์กลางการค้าและการกระจายผลผลิตของชุมชนและระหว่างชุมชน

จุดเปลี่ยนสำคัญ : ช่วงปี พ.ศ. 2520 - 2523

การสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำลำน้ำแม่กลอง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาในระดับลุ่มน้ำและในพื้นที่ชุมชนอย่างรุนแรง มีผลให้พื้นที่ทางการเกษตร ซึ่งเป็นแหล่งงานสำคัญของคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก

ลักษณะการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด :

- * **ด้านเศรษฐกิจ** → การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของครัวเรือน
 - การแบ่งสมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานนอกชุมชน
 - การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตใหม่ภายในสวน
- * **ด้านสังคม**
 - การอพยพย้ายถิ่นของประชากรจำนวนมากออกนอกชุมชน

แผนภูมิที่ 6-2 กระบวนการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมย่านท่าคา

6.2.2) ชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแค : ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบชาวสวนไม้ผล

การปรับตัวของชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแคเกิดขึ้นและปรากฏให้เห็นชัดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2485) เป็นต้นมา จากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้น้ำตาลมะพร้าวมีราคาสูงขึ้นและเป็นที่ต้องการของตลาด จึงเป็นแรงจูงใจให้ชาวสวนย่านคลองบางแคเกิดการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของตน จากการทำสวนแบบผสมผสานเปลี่ยนมาเป็นการทำสวนมะพร้าวและน้ำตาลมะพร้าวเป็นหลัก รวมถึงมีการเปลี่ยนเป้าหมายและวิธีการผลิต จากเดิมผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า โดยทำการผลิตเพื่อส่งให้พ่อค้าคนกลางที่นำเรือเข้ามารับซื้อน้ำตาลถึงหน้าเตา การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของครัวเรือนชาวสวนในครั้งนี้ ไม่ถือว่าเป็นการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด แต่เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อกระแสทุนนิยมที่เข้ามา และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปตลอดระยะเวลาเกือบ 30 ปี (พ.ศ.2485 – ก่อนปี พ.ศ.2520) ทำให้สภาพเศรษฐกิจของชุมชนมีการขยายตัวและเติบโตอย่างต่อเนื่อง โดยอยู่บนฐานการผลิตและซื้อขายน้ำตาลมะพร้าวเป็นหลัก ผู้คนมีเงินทองเก็บสะสมเป็นจำนวนมาก และสามารถส่งลูกหลานให้เรียนในระดับที่สูงขึ้น ชุมชนมีสภาพคึกคักเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกันก็มีบางอย่างที่เริ่มทยอยหมดไปจากชุมชน คือ การช่วยเหลือแรงกันภายในชุมชน เพราะการทำน้ำตาลต้องใช้แรงงานในลักษณะเดียวกันและทำอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้ไม่สามารถระดมแรงงานในรูปของการลงแขกได้ หากมีการแยกกันส่วนใหญ่จะเป็นช่วงเทศกาลงานบุญประเพณีที่สำคัญ

จนปี พ.ศ.2520 เกิดวิกฤตการณ์น้ำเค็มรุกเข้าสวนอย่างรุนแรงเป็นระยะเวลาต่อเนื่องหลายปี ส่งผลให้สวนมะพร้าวขึ้นคั้นตายเป็นจำนวนมาก ชาวสวนต้องสูญเสียรายได้อย่างมาก และมะพร้าวที่เหลืออยู่ก็ไม่สามารถให้ผลผลิตน้ำตาลได้เหมือนเดิม ผลจากการเปลี่ยนแปลงสภาพทางนิเวศวิทยาดังกล่าวทำให้ครัวเรือนชาวสวนต้องมีการปรับตัวอย่างมากเพื่อความอยู่รอด แต่เนื่องจากในช่วงเวลานั้นการเดินทางเข้าออกนอกชุมชนไม่สามารถทำได้โดยสะดวก การพัฒนาถนนจากภายนอกยังเข้าไปไม่ถึงพื้นที่ชุมชน มีเพียงถนนสายปากท่อ-แม่กลอง ที่ตัดผ่านพื้นที่ทางตอนล่างช่วงปลายคลองบางแคในเขตตำบลปลายโพรงพาง ชาวสวนจึงเลือกปรับตัวโดยให้สมาชิกส่วนหนึ่งในครัวเรือนออกไปหางานทำนอกพื้นที่ เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นการออกไปทำงานและอยู่อาศัยในบริเวณใกล้แหล่งงานมากกว่าที่จะเดินทางไปกลับ โดยส่งเงินกลับมาให้ที่บ้านใช้จ่าย และมีครัวเรือนจำนวนไม่น้อยที่อพยพออกไปอยู่และมาหากินในที่อื่น ทำให้จำนวนประชากรในชุมชนลดลงอย่างมาก และกลุ่มคนที่เหลือส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่อยู่ดูแลบ้านและสวนต่อไป โดยพยายามปรับวิธีการทำงานในสวนให้ลดน้อยลง เปลี่ยนมาทำสวนไม้ผลเศรษฐกิจซึ่งเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวพวกลิ้นจี่และส้มโอ การทำสวนไม้ผลดังกล่าวอาศัยแรงงานคนในการดูแลจัดการภายในสวนไม่มาก ประกอบกับข้อจำกัดของพื้นที่ทำกินในแต่ละครัวเรือนมีขนาดแปลงไม่ใหญ่ (น้อยกว่า 5 ไร่) สมาชิกส่วนที่เหลืออยู่ในครัวเรือนพอทำได้ และไม่ต้องจ้างแรงงานมาช่วย ทำให้ชาวสวนมีเวลาว่างพอที่จะไปหาอาชีพเสริมเพื่อ

เพิ่มรายได้ โดยเฉพาะการรับจ้างตามล้งมะพร้าวในชุมชน ส่วนการทำสวนมะพร้าวตาลและน้ำตาล มะพร้าวปัจจุบันมีเหลืออยู่น้อยมาก ผลจากการปรับเปลี่ยนดังกล่าวทำให้ไม่มีความหลากหลายใน ผลผลิต และไม่เกิดการแลกเปลี่ยนผลิตผลภายในชุมชนเหมือนก่อน แต่เปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อส่ง ให้พ่อค้าคนกลางที่นำรถเข้ามารับซื้อถึงในสวน ส่วนพืชพันธุ์ท้องถิ่นหลายชนิดที่ไม่ได้รับความสนใจก็ เริ่มหมดไปจากท้องถิ่น รวมถึงการปลูกพืชผักชนิดอื่น ๆ ไว้บริโภคในครัวเรือนก็ไม่นิยมทำกัน เปลี่ยนไปซื้อหาจากตลาดนัดบก รดเร่ และเรื่อเร่ แทนการปลูกกินเอง

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2530 เริ่มมีการตัดถนนสายหลักเข้ามาในชุมชน คือ ถนนสายวัด สาธุ-บางยี่รงค์ และถนนสายวัดอมรดี-เหมืองใหม่ ถนนดังกล่าวตัดไปเชื่อมกับถนนปากท่อ-แม่กลอง ผลจากการพัฒนาระบบถนนทำให้คนในชุมชนเดินทางออกไปทำงานนอกชุมชนมากขึ้น ในลักษณะเข้า ไป-เย็นกลับ มีทั้งไปทำงานในเขตเมืองแม่กลองและตามโรงงานอุตสาหกรรมในแถบมหาชัย ทำให้ ชุมชนยังมีสภาพที่เงียบเหงามากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงเวลากลางวัน และมีผลให้การทำกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมในชุมชนไม่คึกคักเหมือนก่อน ประเพณีและการละเล่นท้องถิ่นที่เคยเล่นกันในเทศกาลต่าง ๆ หลายอย่างค่อย ๆ เลือนหายไป เช่น การพายเรือขอทาน การเล่นสบ้า การบวชทางน้ำ ฯลฯ นอกจากนี้ การตัดถนนยังทำให้ร้านค้าดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ริมน้ำ โดยเฉพาะริมคลองบางแคมีสภาพซบเซาต้องทยอยปิด กิจการลง และบางส่วนย้ายมาปลูกสร้างอาคารใหม่บริเวณริมถนน โดยสร้างเป็นอาคารถาวรเป็นทั้งที่ พักอาศัยและร้านค้า เช่น ร้านขายของชำ ร้านอาหาร ปิ้งน้ำมันหลอด ร้านรับซ่อมอุปกรณ์ต่าง ๆ ฯลฯ เนื่องจากผู้คนหันมาใช้การสัญจรทางบกมากขึ้น ส่วนการสัญจรทางน้ำยังมีการใช้อยู่บ้างในชุมชน โดย ใช้ในการลำเลียงผลผลิตออกจากสวนและค้าขายทางน้ำ

จากนั้นในปี พ.ศ.2546 จนมาถึงปัจจุบันกระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวได้เริ่มเข้ามา มี บทบาทกับผู้คนและชุมชนในย่านคลองบางแคมากขึ้นเป็นลำดับ โดยกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิด ความคิดปรับเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะตั้งแต่มีตลาด น้ำอัมพวาเกิดขึ้นบริเวณปากคลองอัมพวา ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาปรับปรุงบ้านเรือนที่อยู่ริมน้ำ เพื่อทำ เป็นที่พัก Home stay และนำเรือที่เก็บเอาไว้ออกไปรับจ้างพานักท่องเที่ยวชมสภาพภูมิทัศน์ริมน้ำและ ชมหิ่งห้อยยามค่ำคืน ที่สำคัญทำให้ชาวสวนเริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาปรับปรุงสวนและทำสวนแบบ ผสมผสาน เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่คาดว่าจะเกิดขึ้นตามมา การปรับเปลี่ยนดังกล่าวมีผลให้ ชุมชนกลับมามีชีวิตคึกคักและมีชีวิตชีวาอีกครั้ง โดยเฉพาะในช่วงวันเสาร์-อาทิตย์ และวันหยุด โดยทำ ให้คนพื้นถิ่นที่ออกไปทำงานและอยู่อาศัยนอกชุมชนเริ่มกลับมาเยี่ยมบ้าน และให้ความสำคัญกับสวน และที่อยู่อาศัยของครอบครัวมากขึ้น

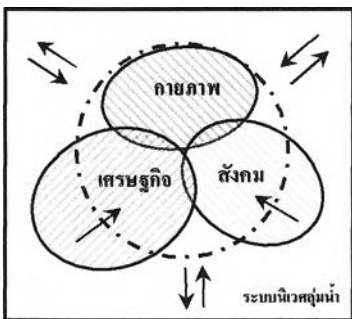
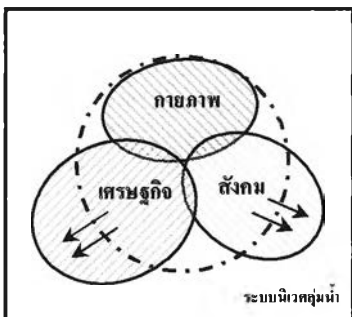
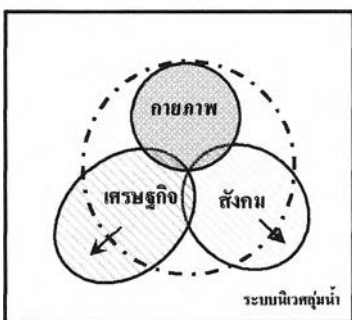
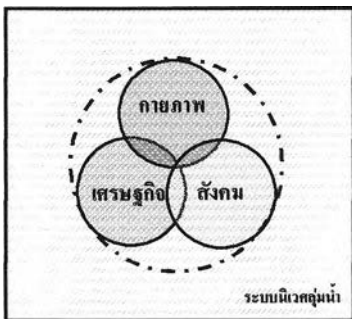
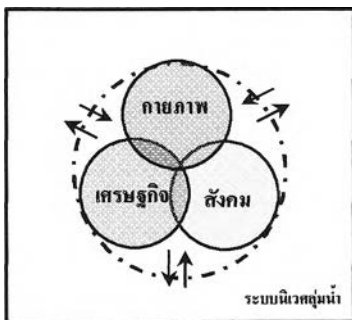
กล่าวโดยสรุป ปรัชญาการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม ย่านคลองบางแค เกิดขึ้นใน 3 ช่วงเวลาดังกล่าว คือ (แผนภูมิที่ 6-3)

- ช่วงแรก เกิดขึ้นเมื่อชุมชนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศอย่างรุนแรงในปี พ.ศ.2520 เหตุการณ์ดังกล่าวถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่สุด ที่ทำให้ครัวเรือนชาวสวนในย่านคลองบางแคต้องปรับตัวอย่างมาก โดยมีลักษณะของการปรับตัวคล้ายกับของชุมชนริมน้ำเกษตรกรรมในย่านอื่น เพียงแต่ในรายละเอียดของการปรับตัวและผลของการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นตามมาจะมีลักษณะที่ต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยสนับสนุนต่าง ๆ ที่เข้ามาซึ่งชุมชนเป็นระยะ

- ช่วงที่สอง เกิดขึ้นเมื่อมีการตัดถนนสายหลักเข้ามาซึ่งชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ.2530 ทำให้ผู้คนออกไปทำงานนอกชุมชนมากขึ้นอีกครั้ง และทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานตามแนวถนน จากการย้ายบ้านเรือนและร้านค้าริมน้ำมาตั้งอยู่บริเวณริมถนนเพื่อประกอบอาชีพค้าขาย

- ช่วงที่สาม เกิดขึ้นเมื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ามาซึ่งชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ.2546 จนถึงปัจจุบัน มีผลให้ผู้คนปรับมุมมองความคิดและพฤติกรรมของตนเพื่อตอบสนองกระแสการท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากขึ้น

สำหรับภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแค พบว่าส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับองค์ประกอบด้านเศรษฐกิจมากกว่าเกิดขึ้นกับองค์ประกอบด้านกายภาพ และด้านสังคม-วัฒนธรรมของชุมชน (ตารางที่ 5-40 และแผนภูมิที่ 6-3) และเมื่อเปรียบเทียบระดับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำตัวอย่างในย่านอื่น ๆ พบว่า ชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแคมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ในระดับปานกลางในองค์ประกอบทุกด้านของชุมชน ทั้งนี้ เพราะชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแคไม่ค่อยมีเงื่อนไขและข้อจำกัดมากนัก ไม่ว่าจะเป็น การเข้าถึงชุมชนทำได้สะดวก มีหน่วยงานราชการเข้ามาให้การสนับสนุนหรือความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ มีค่อนข้างมาก และข้อจำกัดของสภาพพื้นที่มีน้อย ทั้งดินและน้ำมีสภาพที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ ความเค็มสะสมมีไม่มาก ทำให้สามารถนำพื้นที่สวนมาพัฒนาเพื่อปลูกพืชต่าง ๆ ได้หลากหลายได้มากกว่าปลูกมะพร้าว รวมถึงผู้คนในชุมชนยังคงเป็นกลุ่มคนพื้นถิ่นที่ดำเนินชีวิตในรูปแบบดั้งเดิมที่เคยเป็นมา ทั้งยังสามารถนำเอาความเจริญและวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างกลมกลืนกับวิถีชีวิตดั้งเดิม ทำให้สภาพโดยรวมของชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแคยังคงดำรงรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไว้ได้มาก

ชุมชนริมน้ำดั่งเดิมย่านคลองบางแค :

ผู้คนและชุมชนมีการปรับตัวเองเรื่อยมา จากการที่สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ด้วยมีที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเล ได้รับอิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเล และเป็นพื้นที่ทำนํ้าที่มีฤดูน้ำหลากทุกปี ผู้คนส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวนและมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับแม่น้ำลำคลองอย่างมาก โดยมีตลาดน้ำปากคลองบางแคเป็นศูนย์กลางการค้าและกระจายผลผลิตของชุมชนและระหว่างชุมชน

(1) จุดเปลี่ยนสำคัญ : ช่วงปี พ.ศ.2520 – 2523

การสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำลุ่มน้ำแม่กลอง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาในระดับลุ่มน้ำและในพื้นที่ชุมชนอย่างรุนแรง มีผลให้พื้นที่ทางการเกษตรซึ่งเป็นแหล่งงานสำคัญของคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก

ลักษณะการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด :

- ★ **ด้านเศรษฐกิจ** → การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของครัวเรือน
 - การแบ่งสมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานนอกชุมชน
 - การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตใหม่ภายในสวน
- ★ **ด้านสังคม**
 - การอพยพย้ายถิ่นของประชากรจำนวนมากออกนอกชุมชน

(2) จุดเปลี่ยน : ช่วงปี พ.ศ.2530 – ปัจจุบัน

การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกภายในชุมชน มีผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายความเจริญและผู้คนออกนอกชุมชน ชุมชนมีสภาพขบเซาะลง

ลักษณะการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด :

- การย้ายร้านค้าริมน้ำมาปลูกสร้างใหม่บริเวณริมถนนภายในชุมชน
- ผู้คนออกนอกชุมชนเพื่อไปทำงานทำในเมืองแม่กลอง และตามโรงงานอุตสาหกรรมในแถบจังหวัดใกล้เคียง

(3) จุดเปลี่ยน : ช่วงปี พ.ศ.2546 – ปัจจุบัน

การพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ามายังพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของชุมชน และมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีผลกระตุ้นให้ผู้คนในชุมชนตื่นตัวเป็นอย่างมาก

ลักษณะการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด :

- การหันมาสนใจปรับปรุงบ้านเรือน สวน และสภาพแวดล้อมมากขึ้น
- การพยายามสร้างอาชีพและกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยว
- การหันกลับมาใช้เรือในการค้าขายทางน้ำ และรับจ้าง
- การทยอยกลับบ้านของคนพื้นที่ถิ่นที่มีมากขึ้น

แผนภูมิที่ 6-3 กระบวนการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั่งเดิมย่านคลองบางแค

6.2.3) ชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวา : ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบกึ่งเมืองกึ่งสวน

การปรับตัวของชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวาที่ผ่านมา กล่าวได้ว่า มีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา โดยเฉพาะบริเวณชุมชนเมืองริมน้ำที่เป็นศูนย์กลางด้านพาณิชยกรรม เป็นที่ตั้งของตลาดน้ำอัมพวา ซึ่งเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของประเทศที่ในอดีตมีความเจริญรุ่งเรืองมาก ขณะที่พื้นที่อีกส่วนหนึ่งของชุมชนที่อยู่โดยรอบย่านการค้า เป็นพื้นที่เกษตรกรรมมีการทำสวนเหมือนกับชุมชนริมน้ำในย่านอื่น ๆ เป็นการทำสวนแบบผสมผสานปลูกไม้ผลและพืชผักหลากหลายชนิด ที่มีตลาดน้ำอัมพวาเป็นแหล่งกระจายผลผลิตที่สำคัญของชุมชน ในภาพรวมการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวาเริ่มปรากฏให้เห็นได้ชัดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (ปี พ.ศ.2485) เป็นต้นมา ซึ่งเหตุผลและลักษณะของการปรับเปลี่ยนเกิดขึ้นในพื้นที่ทางการเกษตรเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในชุมชนย่านคลองบางแค โดยปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการทำสวนผสมผสานมาเป็นการทำสวนมะพร้าวและทำน้ำตาลมะพร้าว เพื่อส่งให้พ่อค้าคนกลางที่นำเรือเข้ามารับซื้อถึงหน้าเตา โดยมีกิจการเรือต่อใหญ่ที่จอดอยู่บริเวณปากคลองประชาชื่นและปากคลองบางแคเป็นจำนวนมาก เป็นแหล่งรับซื้อน้ำตาลจากพ่อค้าคนกลางและลำเลียงไปขายยังตลาดในกรุงเทพฯ อีกที การปรับเปลี่ยนตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี (ปี พ.ศ.2485 – 2510) มีผลให้สภาพเศรษฐกิจของชาวอัมพวาอยู่ในเกณฑ์ดีมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ผู้คนสามารถสะสมเงินทองได้เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ธุรกิจร้านค้าบริเวณห้องแถวริมน้ำในคลองอัมพวาและบริเวณปากคลองบางจาก รวมถึงตลาดน้ำในคลองอัมพวามีสภาพที่คึกคักมีชีวิตชีวาอย่างมาก ในฐานะที่เป็นแหล่งจับจ่ายซื้อสินค้าของคนในชุมชนและชุมชนละแวกใกล้เคียง แต่การปรับเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในครั้งนี้ ไม่ถือว่าเป็นการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด แต่เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อกระแสทุนนิยมที่เข้ามา

ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาระบบถนนเกิดขึ้นเป็นระยะ ประกอบด้วย ถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 ถนนสายอัมพวา-บางนกแขวก ถนนพระราม 2 และสะพานพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต่อเชื่อมเป็นโครงข่ายการสัญจรทางบกที่สมบูรณ์ ทำให้ถนนเข้ามามีบทบาททำหน้าที่แทนแม่น้ำลำคลองมากขึ้นตามลำดับนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2508 และทำให้บทบาทการเป็นศูนย์กลางธุรกิจการค้าของชุมชนย่านคลองอัมพวาและบริเวณปากคลองหลักต่าง ๆ ลดลง โดยย้ายศูนย์กลางความเจริญไปอยู่ที่เมืองแม่กลอง ผู้คนส่วนมากหันมาสัญจรทางบกกันมากขึ้น และเดินทางตรงไปยังเมืองแม่กลองมากกว่าที่จะแวะเข้ามายังตัวเมืองอัมพวาเหมือนก่อน เป็นผลให้ร้านค้าห้องแถวริมน้ำในคลองอัมพวาและบริเวณปากคลองบางจากต้องทยอยปิดกิจการ เหลือเพียงร้านค้าที่สามารถดำเนินการค้าขายต่อไปได้เพียงไม่กี่แห่ง นอกนั้นก็กลายเป็นที่อยู่อาศัยที่มีสภาพชบเซา รวมถึงตลาดน้ำอัมพวาและตลาดน้ำปากคลองบางจากต้องทยอยเลิกไปในที่สุด ผู้คนเริ่มอพยพออกจากพื้นที่เพื่อเข้าไปค้าขายอยู่ในเมืองแม่กลองหรือไปอยู่อาศัยในที่อื่น มีบางส่วนที่ย้ายบ้านเรือนมาปลูกสร้างใหม่บริเวณริมถนนในชุมชนเพื่อดำเนินธุรกิจการค้าต่อไป ทำให้การขยายตัวของชุมชนตามแนวถนนเกิดขึ้นตามมา

ในปี พ.ศ.2520 ชุมชนย่านคลองอัมพวาได้รับผลกระทบอีกครั้งจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางนิเวศของกลุ่มน้ำ เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำอื่น ๆ ในพื้นที่ศึกษา ผลกระทบได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับชุมชนในส่วนที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมมากกว่า โดยทำให้สวนมะพร้าวและไม้ผลต่าง ๆ เสียหายจำนวนมาก ชาวสวนได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก ทำให้ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือน โดยการให้สมาชิกส่วนหนึ่งออกไปหางานทำนอกชุมชน และมีบางส่วนอพยพย้ายถิ่นไปทั้งครอบครัว ซึ่งส่วนมากเลือกที่จะเข้าไปอยู่อาศัยและทำงานในกรุงเทพฯ มีผลให้ชุมชนมีสภาพยิ่งซบเซาลงมากขึ้น จำนวนประชากรลดลงมาก กลุ่มคนที่เหลืออยู่ในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่อยู่ดูแลบ้านและทำสวน โดยเปลี่ยนมาทำสวนไม้ผลเศรษฐกิจพวกลิ้นจี่และส้มโอ เป็นผลให้ผลผลิตของชุมชนมีลักษณะเหมือนกัน และไม่เกิดการแลกเปลี่ยนและค้าขายผลผลิตในชุมชนเหมือนก่อน แต่เป็นการผลิตเพื่อขายส่งให้กับพ่อค้าคนกลางที่นำรถเข้ามารับซื้อถึงในสวนแทน มีส่วนน้อยที่นำไปขายเองที่ตลาด เนื่องจากในจังหวัดสมุทรสงครามไม่มีตลาดค้าขายผลผลิตทางการเกษตรที่แน่นอน ส่วนการบริโภคผู้คนในชุมชนนิยมหันมาพึ่งพาตลาดแทนการปลูกหรือผลิตเอง โดยนิยมไปจับจ่ายซื้อสินค้าอุปโภค-บริโภคกันตามตลาดนัดบกที่มาตั้งอยู่ตามลานวัดในชุมชน รวมถึงเดินทางเข้าไปซื้อสินค้าตามร้านค้าและซูเปอร์มาร์เก็ตที่ตั้งอยู่ในเมืองแม่กลอง เนื่องด้วยการเดินทางมีความสะดวกมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ร้านค้าต่าง ๆ ภายในชุมชนยังมีสภาพที่ซบเซา และเศรษฐกิจของชุมชนไม่เกิดการขยายตัวเท่าที่ควร

ต่อมาในปี พ.ศ.2542 กระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้เข้ามามีบทบาทในพื้นที่ชุมชนย่านคลองอัมพวามากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะหลังจากมีการฟื้นฟูตลาดน้ำอัมพวาขึ้นในบริเวณปากคลองอัมพวาเมื่อปี พ.ศ.2547 แม้เป็นช่วงเวลาที่ไม่นานแต่ได้ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสภาพทางกายภาพ โดยทางด้านเศรษฐกิจผู้คนเริ่มเห็นช่องทางสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และกระตุ้นให้คนตื่นตัวคิดที่จะพัฒนาและปรับเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบรับกระแสการท่องเที่ยวที่เข้ามา ไม่ว่าจะเป็น การปรับปรุงบ้านเรือนริมน้ำเพื่อเป็นที่พัก Home stay ปัจจุบันเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากบริเวณสองฝั่งคลองอัมพวา การนำเรือออกมาบริการรับจ้างนักท่องเที่ยวชมสภาพภูมิทัศน์ริมน้ำและชมหิ่งห้อยยามค่ำคืน รวมถึงการทำอาหาร ขนม และของที่ระลึกต่าง ๆ ออกมาขายนักท่องเที่ยวที่ตลาดน้ำ ทำให้ผู้คนมีรายได้และเศรษฐกิจภายในชุมชนเริ่มมีการขยายตัวมากขึ้น ด้านสังคมทำให้คนปรับเปลี่ยนความคิดมาสนใจและเห็นคุณค่าของสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยเริ่มหันมาอนุรักษ์และฟื้นฟูกันมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น บ้านเรือน เรือกสวน ตลาดน้ำ ศาสนสถาน ภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม และแม่น้ำท่าคลอง มีผลให้คนท้องถิ่นที่ออกไปทำงานและอยู่อาศัยนอกชุมชนกลับมาเยี่ยมบ้านในช่วงวันหยุดมากขึ้น และบางส่วนเริ่มทยอยกลับมาอยู่บ้านและทำงานในท้องถิ่น เช่น ทำสวน ขับเรือรับจ้าง เปิดร้านขายของ ฯลฯ ทำให้ชุมชนเริ่มมีสภาพที่คึกคักและมีชีวิตชีวามากขึ้น ส่วนทางด้านกายภาพการพัฒนาการ

ท่องเที่ยวมีผลให้การขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำมีมากขึ้น มีทั้งที่อยู่อาศัย ที่พักสำหรับนักท่องเที่ยว ร้านอาหาร และภัตตาคาร โดยเฉพาะอาคารที่พักอาศัยในรูปแบบสมัยใหม่เริ่มมีปรากฏให้เห็นมากขึ้น ทำให้สภาพภูมิทัศน์ริมน้ำเปลี่ยนแปลงไปขาดความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมเดิม ขณะเดียวกันก็มีสถาบันการศึกษา หน่วยงานท้องถิ่น และผู้คนในชุมชนหันมาสนใจและร่วมมือกันอนุรักษ์และปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนย่านคลองอัมพวา เช่น บ้านเรือน ศาสนสถาน สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และองค์ประกอบอื่น ๆ ของชุมชน มีผลให้สิ่งเหล่านี้สามารถดำรงอยู่ได้มาจนถึงปัจจุบัน

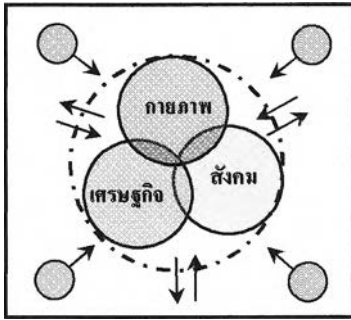
กล่าวโดยสรุป ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม ย่านคลองอัมพวา เกิดขึ้นใน 3 ช่วงเวลาด้วยกัน คือ (แผนภูมิที่ 6-4)

- ช่วงแรก เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2508 – 2520 เป็นผลมาจากการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกทั้งในระดับภูมิภาคและระดับชุมชน สาเหตุดังกล่าวถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญโดยเฉพาะกับชุมชนริมน้ำในเขตเมือง มีผลให้องค์ประกอบสำคัญของชุมชนริมน้ำต้องสูญหายและเปลี่ยนแปลงไปมาก

- ช่วงที่สอง เกิดขึ้นนับตั้งแต่ชุมชนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศอย่างรุนแรงในปี พ.ศ.2520 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญเช่นกันของชุมชนริมน้ำ ย่านคลองอัมพวา โดยเฉพาะกับชุมชนเกษตรกรรม ลักษณะของการปรับตัวคล้ายกับที่เกิดขึ้นในชุมชนย่านคลองบางแคและชุมชนย่านท่าคา แต่มีรายละเอียดที่ต่างกันออกไป

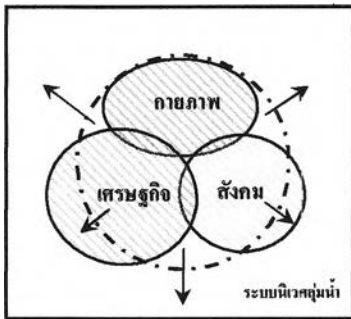
- ช่วงที่สาม เกิดขึ้นเมื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ามายังชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ.2546 จนถึงปัจจุบัน มีผลกระทบให้ผู้คนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อตอบสนองกระแสการท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และกลายเป็นศูนย์กลางด้านการท่องเที่ยวของพื้นที่ในแถบอัมพวา

จากลักษณะการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวา พบว่าแม้การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นอย่างมากกับองค์ประกอบสำคัญของชุมชนในทุกด้าน (ตารางที่ 5-40 และแผนภูมิที่ 6-4) รวมถึงมีระดับของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมากกว่าชุมชนริมน้ำในย่านอื่นเมื่อเปรียบเทียบกัน แต่ในภาพรวมภาพลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมยังไม่ถูกทำลายไปมากนัก เนื่องด้วยชุมชนถูกลดบทบาทความสำคัญทางด้านการค้าลง และกลับมาสู่การมีสภาพสังคมและการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย จึงถูกมองข้ามจากการพัฒนาหรือนายทุนที่ต้องการแสวงหาผลประโยชน์จากพื้นที่ ประกอบกับผู้คนในชุมชนมีจำนวนลดลงอย่างต่อเนื่อง กลุ่มคนที่เหลืออยู่เป็นคนพื้นถิ่นที่มีอายุมากยังคงดำเนินชีวิตในรูปแบบเดิมที่เคยเป็นมา ทั้งยังสามารถประยุกต์เอาวัฒนธรรมสมัยใหม่และความเจริญด้านต่าง ๆ เข้ามาสู่ชุมชนมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ค่อนข้างกลมกลืนกับวิถีชีวิตดั้งเดิม ทำให้ชุมชนยังคงสามารถรักษาเอกลักษณ์ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นไว้ได้มาก

ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมย่านคลองอัมพวา :

เป็นชุมชนเมืองริมน้ำที่มีบทบาทเป็นศูนย์กลางด้านพาณิชยกรรมและเกษตรกรรมที่สำคัญของกลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง มีศูนย์กลางความเจริญอยู่ที่ตลาดน้ำอัมพวา และชุมชนริมน้ำบริเวณคลองอัมพวาและปากคลองบางจาก มีระบบเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องและพึ่งพาระบบภายนอกตลอดเวลา ขณะเดียวกันผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับแม่น้ำลำคลองและการทำสวน

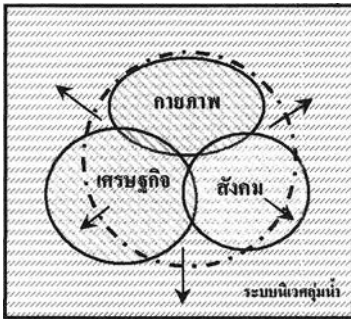

(1) จุดเปลี่ยน : ช่วงปี พ.ศ.2510 – 2520

การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก มีผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางความเจริญด้านพาณิชยกรรม ไปอยู่ที่เมืองแม่กลอง สภาพเศรษฐกิจซบเซา ร้านค้าริมน้ำจำนวนมากบริเวณ 2 ฝั่งคลองอัมพวา และปากคลองบางจาก รวมถึงตลาดน้ำอัมพวาและตลาดน้ำอื่น ๆ ททยอยเลิกไป

ลักษณะการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด :

- การย้ายร้านค้าริมน้ำมาปลูกสร้างใหม่บริเวณริมถนนภายในชุมชน
- ผู้คนอพยพออกจากพื้นที่เพื่อไปค้าขายในเมืองแม่กลองและพื้นที่อื่น ๆ

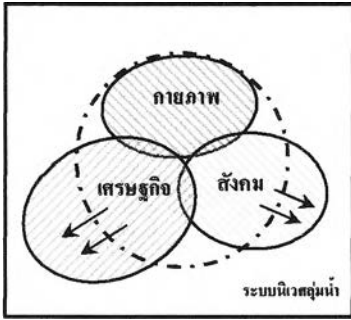

(2) จุดเปลี่ยน : ช่วงปี พ.ศ.2520 – 2523

การสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำลุ่มน้ำแม่กลอง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาของกลุ่มน้ำและชุมชนอย่างรุนแรง ทำให้พื้นที่ทางการเกษตรได้รับความเสียหายเป็นบริเวณกว้าง ชุมชนมีสภาพซบเซาลง

ลักษณะการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด :

- ★ **ด้านเศรษฐกิจ** → การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของครัวเรือน
 - การแบ่งสมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานนอกชุมชน
 - การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตใหม่ภายในสวน
- ★ **ด้านสังคม**
 - การอพยพย้ายถิ่นของประชากรจำนวนมาก

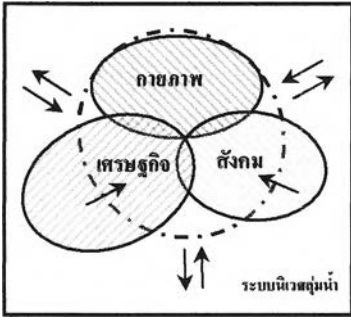

(3) จุดเปลี่ยน : ช่วงปี พ.ศ.2547 – ปัจจุบัน

การพัฒนาการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการฟื้นฟูตลาดน้ำอัมพวา มีผลให้ชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวากลายเป็นศูนย์กลางด้านการท่องเที่ยว

ลักษณะการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด :

- การหันมาสนใจปรับปรุงบ้านเรือน สวน และสภาพแวดล้อมมากขึ้น
- การพยายามสร้างอาชีพและกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยว
- การหันกลับมาใช้เรือในการค้าขายทางน้ำ และรับจ้าง
- การทยอยกลับบ้านของคนพื้นที่ที่มีมากขึ้น

แผนภูมิที่ 6-4 กระบวนการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมย่านคลองอัมพวา

6.2.4) สรุปเงื่อนไขความแตกต่างของการเกิดปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอด ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา

จากปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำที่เป็นตัวแทนใน 3 กลุ่มพื้นที่ของพื้นที่ศึกษา พบว่า ในภาพรวมลักษณะของการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำที่เกิดขึ้นมีทิศทางค่อนข้างคล้ายกัน เนื่องด้วยได้รับผลกระทบจากปัจจัยหลักจากภายนอกที่เหมือนกันและเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน เพียงแต่มีรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละองค์ประกอบของชุมชนในแต่ละกลุ่มพื้นที่มีอัตราการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน เนื่องมาจากในแต่ละชุมชนมีเงื่อนไขหรือข้อจำกัด และการเข้ามาของปัจจัยสนับสนุนอื่น ๆ ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะของความเป็นชุมชนเมืองที่มากกว่า ในที่นี้คือ ชุมชนย่านคลองอัมพวา จะมีระดับของการเปลี่ยนแปลงในทุกองค์ประกอบสำคัญของชุมชนมากกว่า โดยเฉพาะองค์ประกอบด้านกายภาพจะมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างเด่นชัด ทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน ลักษณะของที่อยู่อาศัย ลักษณะการใช้ที่ดิน สภาพภูมิทัศน์ริมน้ำ และระบบเครือข่ายลำน้ำ รวมไปถึงการสูญหายหรือหมดไปขององค์ประกอบที่สำคัญของชุมชนก็มีมากกว่า ด้วยมีปัจจัยสำคัญมาจากการตัดถนนภายในชุมชน โดยไม่คำนึงถึงระบบเครือข่ายลำน้ำเดิมที่มีอยู่ในพื้นที่ ทั้งนี้ ระดับของการเปลี่ยนแปลงจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ ระยะเวลาการเข้ามาของถนน จำนวนถนนซอย และแบบแผนของการตัดถนนภายในชุมชน ซึ่งชุมชนริมน้ำในอีก 2 กลุ่มพื้นที่ก็มีการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน แต่มีระดับของการเปลี่ยนแปลงที่ลดหลั่นกันลงมา

ขณะที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบชาวสวนไม้ผล และชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบชาวสวนมะพร้าว ซึ่งมีลักษณะของความเป็นชุมชนชนบทค่อนข้างมากตามลำดับ จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบด้านเศรษฐกิจที่เด่นกว่าในด้านอื่น แต่ในทั้ง 3 กลุ่มพื้นที่มีลักษณะของการปรับเปลี่ยนเกิดขึ้นคล้ายกัน คือ การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตหลักของครัวเรือน โดยการปล่อยแรงงานสมาชิกในครัวเรือนบางส่วนออกไปทำงานนอกชุมชนหรือนอกภาคเกษตร เพื่อลดความเสี่ยงในระบบการผลิตภาคการเกษตรของครัวเรือน และการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตทางการเกษตรให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของครัวเรือน ส่วนการสูญหายหรือหมดไปขององค์ประกอบสำคัญของชุมชนนั้นเกิดขึ้นน้อยกว่า ทั้งนี้ มีปัจจัยสำคัญมาจากการการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศอย่างรุนแรงจากการสร้างเขื่อน และการจัดการทรัพยากรน้ำในลักษณะต่าง ๆ ภายในลุ่มน้ำ โดยส่งผลกระทบสร้างความเสียหายอย่างมากให้กับพื้นที่การเกษตรซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินของคนส่วนใหญ่ในทุกชุมชนของพื้นที่ศึกษา

นอกจากนี้พบว่า ลักษณะการปรับตัวที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวา มีลักษณะที่ไม่ได้ละทิ้งรากฐานเดิมของครัวเรือนและความเป็นชุมชนริมน้ำไปทั้งหมด โดยครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงรักษารากฐานและวิถีชีวิตแบบเดิมของตนเอาไว้ ในที่นี้คือ อาชีพการทำสวน ด้วยมีกลุ่ม

คนดั้งเดิมรุ่นก่อนอาศัยอยู่ในชุมชนจำนวนมาก ทำหน้าที่สานต่ออาชีพการทำสวน และยังคงยึดแบบแผนการดำเนินชีวิตแบบเดิม ๆ ที่มีความผูกพันและพึ่งพาอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลองอยู่มาก ทำให้ภาพรวมของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำ มีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เข้าไปเปลี่ยนหรือทำลายโครงสร้างและองค์ประกอบสำคัญที่มีอยู่เดิมของชุมชนริมน้ำมากนัก

ส่วนเงื่อนไขหรือข้อจำกัดที่ทำให้ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในแต่ละกลุ่มพื้นที่ มีการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบสำคัญของชุมชนในลักษณะที่แตกต่างกัน พบว่า เกิดจากแต่ละชุมชนมีเงื่อนไขที่สำคัญดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 6-1)

(1) เงื่อนไขทางด้านพื้นที่ เป็นเงื่อนไขหรือข้อจำกัดสำคัญที่มีผลให้ชุมชนริมน้ำในแต่ละบริเวณมีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่แตกต่างกัน และทำให้การปรับตัวหรือการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ภายในชุมชนต้องมีลักษณะที่ต่างกัน ไปด้วย ซึ่งเงื่อนไขด้านพื้นที่ที่สำคัญ ประกอบด้วย

- สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและนิเวศวิทยา เป็นเงื่อนไขที่ทำให้แต่ละชุมชนนอกจากมีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่โดดเด่นแตกต่างกัน จากการเป็นตัวกำหนดแบบแผนการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะอาชีพหรือการทำมาหากิน พืชพรรณที่ปลูก และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนสังเกตได้จาก สภาพพื้นที่ชุมชนริมน้ำทั้ง 3 บริเวณ แม้อยู่ในระบบนิเวศของกลุ่มน้ำเดียวกัน แต่ก็มีสภาพแวดล้อมทางนิเวศที่แตกต่างกันมาก โดยชุมชนย่านท่าคามีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีแต่เฉพาะลำน้ำย่อยจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ และมีที่ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำแม่กลองมาก ขณะที่ชุมชนย่านคลองอัมพพามีที่ตั้งติดริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง มีคลองจำนวนมากที่แยกมาจากแม่น้ำโดยตรง มีผลให้ระบบน้ำสามารถการถ่ายเทหรือการชะล้าง เช่น ความเค็ม และของเสีย ออกไปจากพื้นที่ได้สะดวกกว่า รวมถึงการมีที่ตั้งอยู่ใกล้ไกลจากทะเล หรือการมีลำคลองเชื่อมต่อโดยตรงกับทะเลก็มีผลต่อการได้รับอิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเลที่แตกต่างกัน

- ตำแหน่งที่ตั้งชุมชน เช่น การมีที่ตั้งของชุมชนอยู่ในเขตเมือง หรือเขตชนบทย่อมมีผลต่อการเปิดโอกาสในการรับเอากระแสการพัฒนาหรือวัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามาเปลี่ยนแปลงตนเองและชุมชนได้มากน้อยแตกต่างกัน แม้ปัจจัยหลักจะเข้าไปยังชุมชนต่าง ๆ ในเวลาใกล้เคียงกัน แต่ชุมชนในเขตเมืองมักจะมีปัจจัยสนับสนุนอื่น ๆ ที่เข้ามาช่วยผลักดันให้การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดจากปัจจัยหลักเป็นไปอย่างรวดเร็วมากขึ้น

- ระยะทาง ได้แก่ การมีที่ตั้งของชุมชนห่างจากถนนสายหลัก ความใกล้ไกลจากเขตเมือง หรือความยากง่ายในการเข้าถึงยังชุมชน เหล่านี้มีผลให้การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในชุมชนมีลักษณะที่แตกต่างกัน โดยชุมชนที่มีระดับการเข้าถึงต่ำ มักมีผลให้การปรับเปลี่ยนต่าง ๆ ในชุมชนเกิดขึ้นในระดับที่ต่ำกว่าด้วย

(2) **เงื่อนไขทางด้านสังคม** ในที่นี้ คือ บุคลิกลักษณะของคนภายในชุมชน ถือได้ว่ามีส่วนสำคัญยิ่งในการตอบสนองปัจจัยจากภายนอกที่เข้ามายังชุมชนในลักษณะที่แตกต่างกันต่างกัน จากการยอมรับหรือปฏิเสธสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามายังชุมชน รวมไปถึงความสามารถในการประยุกต์เอาปัจจัยภายนอกหรือวัฒนธรรมสมัยใหม่มาใช้ ทำให้เกิดความกลมกลืนกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน หรือทำให้สิ่งที่มีอยู่เดิมในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไป

(3) **เงื่อนไขทางด้านเวลา** ได้แก่ ระยะเวลาการเข้ามาของปัจจัยต่าง ๆ ยังพื้นที่ชุมชน ทั้งปัจจัยหลักและปัจจัยสนับสนุน โดยชุมชนที่มีปัจจัยจากภายนอกเข้าถึงก่อน มักมีผลให้การปรับเปลี่ยนต่าง ๆ ภายในชุมชนมีอัตราที่เร็วและระดับการเปลี่ยนแปลงที่มากกว่า

ตารางที่ 6-1 เงื่อนไขที่มีผลให้ชุมชนริมน้ำในแต่ละบริเวณเกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่แตกต่างกัน

เงื่อนไขหลัก	ประเภทของความแตกต่าง	รายละเอียด / ลักษณะที่ปรากฏ
ด้านพื้นที่	1) สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและนิเวศวิทยา	- ลักษณะเครือข่ายลำน้ำและจำนวนลำน้ำภายในชุมชน - ระยะห่างหรือความใกล้-ไกลจากทะเล
	2) ที่ตั้ง	อยู่ในเขตเมือง หรือเขตชนบท
	3) ระยะทาง / ระยะห่าง	ระยะห่างจากเขตเมือง ระยะห่างของชุมชนกับถนนสายหลัก หรือความยากง่ายในการเข้าถึงยังชุมชน
ด้านสังคม	1) บุคลิกลักษณะของคน	การยอมรับวัฒนธรรมสมัยใหม่และความเจริญเข้ามายังชุมชน
ด้านเวลา	1) ระยะเวลา (ปี)	- ระยะเวลาการเข้ามาของปัจจัยต่าง ๆ

ที่มา : ผู้วิจัย, ปี พ.ศ.2548.

6.3) ปราบกฏการณ์การเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อัมพวา

การศึกษาในส่วนนี้เป็นการนำผลมาจากการศึกษาปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำทั้ง 3 บริเวณที่เป็นตัวแทนของในแต่ละกลุ่มพื้นที่ศึกษา มาสรุปเป็นปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ศึกษา รวมถึงการอธิบายสถานภาพการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำในปัจจุบัน ว่าหลังจากผ่านกระบวนการปรับเปลี่ยนต่าง ๆ แล้วมีองค์ประกอบสำคัญหรือสิ่งใดที่มีการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงไป (Transformation) สิ่งที่สูญหายไป (Disappearance) และสิ่งที่ยังคงดำรงอยู่ (Existence) ตลอดจนการอธิบายเงื่อนไขปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวาสามารถอยู่รอดมาได้จนถึงปัจจุบัน ซึ่งรายละเอียดของการอภิปรายผลในแต่ละส่วนมีดังนี้

6.3.1) ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อัมพวา มีสาเหตุสำคัญเกือบทั้งหมดมาจากปัจจัยจากภายนอกที่เป็นตัวกระตุ้นและส่งผลกระทบ

ให้ผู้คนและชุมชนต้องมีการปรับเปลี่ยนตัวเองและสภาพแวดล้อมโดยรอบเพื่อความอยู่รอด ซึ่งผลจากการปรับตัวของชุมชนในด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประเด็นอื่น ๆ ตามมา ขึ้นอยู่กับปัจจัยสนับสนุนต่าง ๆ ที่เข้ามายังชุมชนเป็นระยะ สำหรับการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำ ในที่นี้แบ่งเป็น 3 ด้าน ตามลักษณะการจัดแบ่งองค์ประกอบหลักของชุมชนริมน้ำ ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละองค์ประกอบหลักอาจเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับองค์ประกอบในด้านอื่นของชุมชน เนื่องจากทุกองค์ประกอบของชุมชนต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบชุมชนระบบใหญ่ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ซึ่งรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละด้าน มีดังนี้

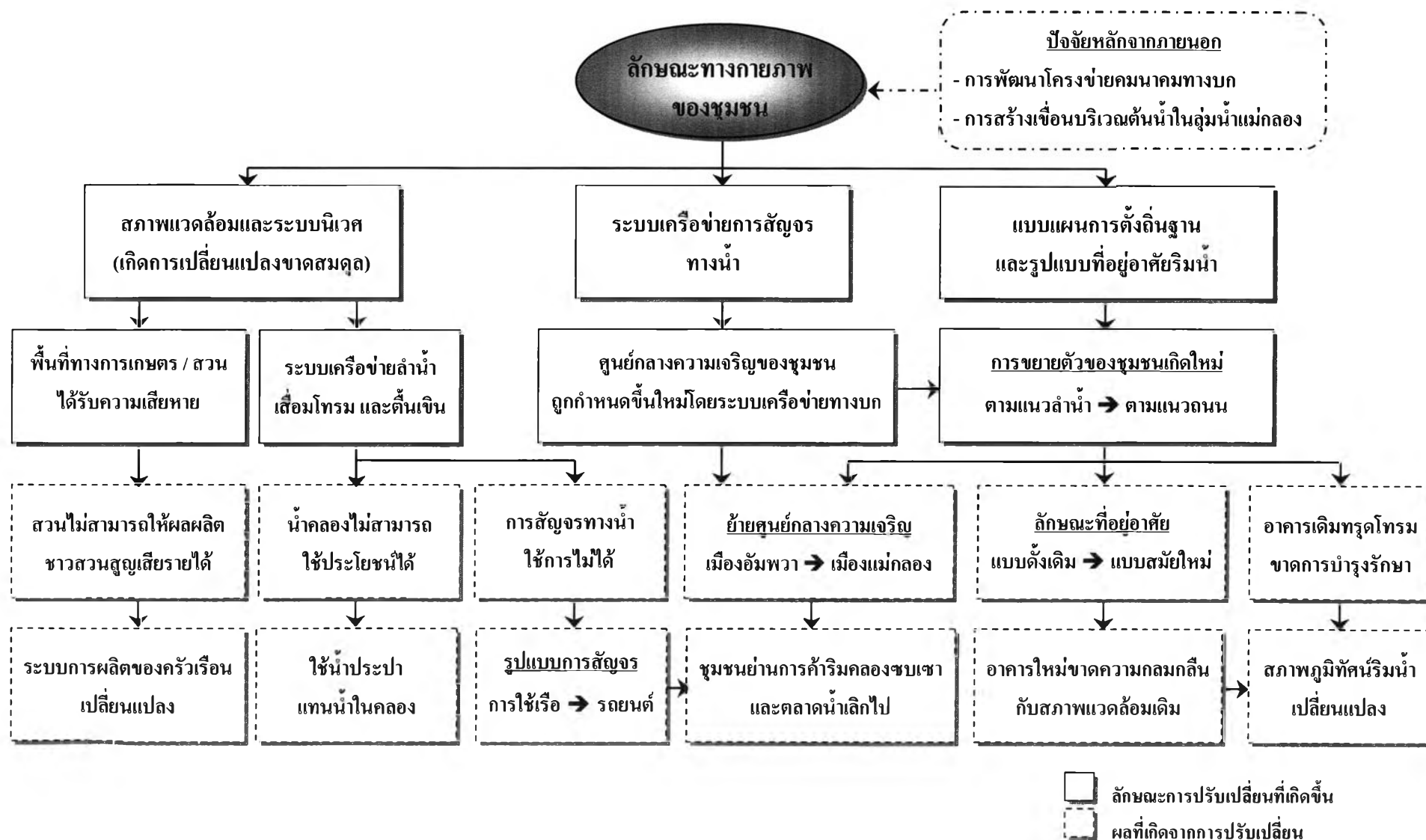
6.3.1.1) ปราบปรามการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม

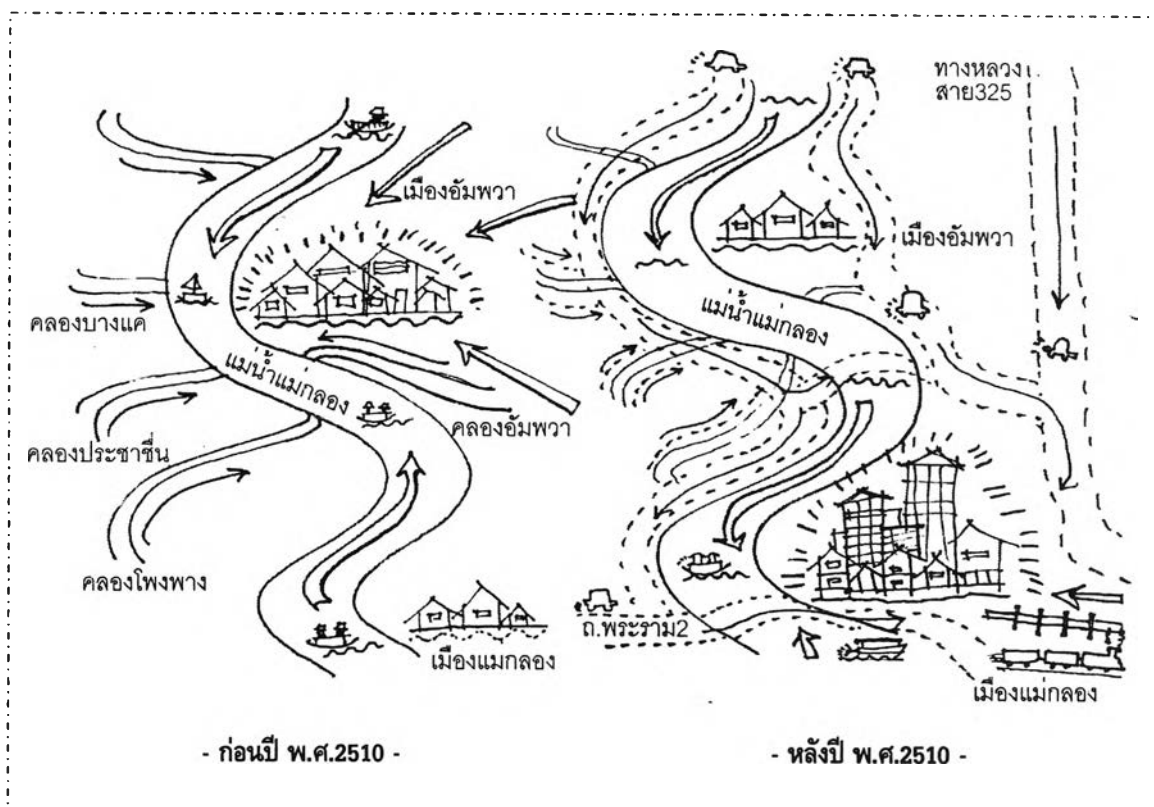
การเกิดปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา กล่าวได้ว่า เกิดขึ้นจากปัจจัยหลักจากภายนอก 2 ประการ คือ การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก และการสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำ ปัจจัยทั้ง 2 เข้ามาสร้างผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศและองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชน ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ ตามมา ซึ่งปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพสำคัญที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิที่ 6-5 และมีรายละเอียดดังนี้

1) การเคลื่อนย้ายศูนย์กลางความเจริญของชุมชนริมน้ำ

เกิดจากการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกทั้งในระดับภูมิภาคและในระดับพื้นที่ ที่ส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือเคลื่อนย้ายศูนย์กลางความเจริญของชุมชนริมน้ำจากเดิมที่ศูนย์กลางความเจริญของชุมชนถูกกำหนดโดยระบบเครือข่ายทางน้ำ จากการอาศัยแม่น้ำลำคลองของผู้คนในการสัญจรเป็นหลัก เปลี่ยนไปเป็นการถูกกำหนดขึ้นใหม่โดยระบบเครือข่ายทางบก ด้วยถนนเข้ามามีบทบาทสำคัญแทนแม่น้ำลำคลอง ทำให้ความเจริญของชุมชนริมน้ำบริเวณย่านคลองอัมพวาและชุมชนย่านการค้าบริเวณปากคลองหลักสายต่าง ๆ ถูกเคลื่อนย้ายออกไปยังพื้นที่ที่มีเครือข่ายคมนาคมทางบกที่สมบูรณ์และสะดวกสบายมากกว่า ในที่นี้คือ เมืองแม่กลอง (รูปที่ 6-1) มีผลให้เมืองอัมพวาที่อดีตเคยมีบทบาทสำคัญของการเป็นศูนย์กลางด้านการค้าของกลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง มีระบบเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องและพึ่งพากับระบบภายนอกอยู่ตลอดเวลา ต้องลดบทบาทลงเป็นเพียงชุมชนย่านการค้าระดับท้องถิ่น และมีระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองภายในชุมชน สังเกตได้จากกิจการร้านค้าริมน้ำจำนวนมากที่ตั้งอยู่บริเวณ 2 ฝั่งคลองอัมพวา และบริเวณปากคลองหลักต่าง ๆ รวมถึงตลาดน้ำหลายแห่งต้องเลิกกิจการไป เหลือเพียงร้านค้าดั้งเดิมไม่กี่แห่งที่ดำเนินกิจการ นอกนั้นเปลี่ยนไปเป็นชุมชนอยู่อาศัยที่มีสภาพชบเซา โดยเฉพาะบ้านเรือนริมน้ำบริเวณย่านคลองอัมพวาและปากคลองบางจากจำนวนมากถูกปล่อยทิ้งให้มีสภาพทรุดโทรมและขาดการบำรุงรักษา

แผนภูมิที่ 6-5 ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพที่สำคัญที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา

รูปที่ 6-1 ปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายศูนย์กลางความเจริญของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวา

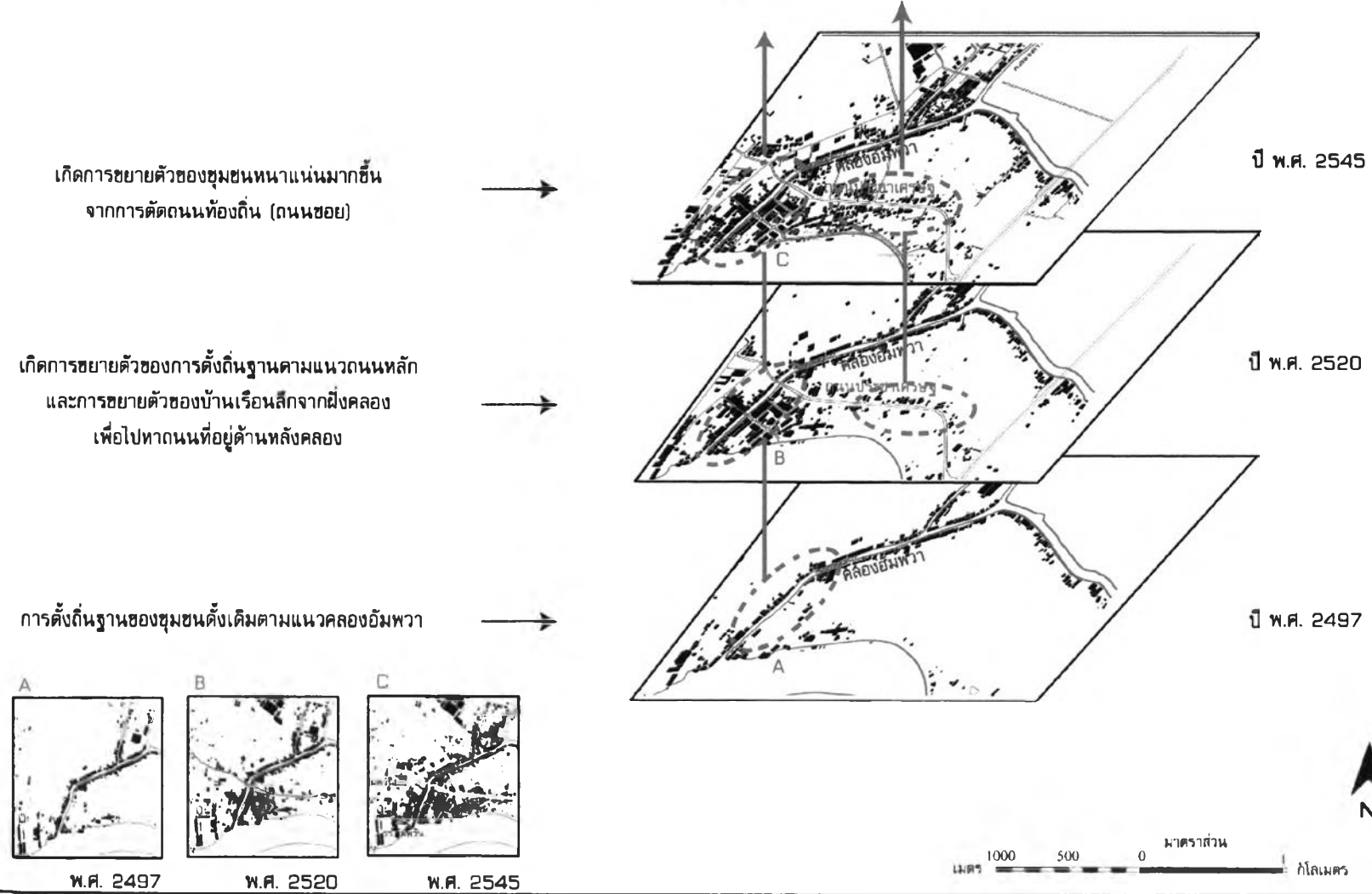
2) การขยายตัวของชุมชนเกิดใหม่

จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศบริเวณชุมชนย่านคลองอัมพวา ชุมชนย่านคลองบางแค และชุมชนย่านท่าคา ปี พ.ศ.2497 พบว่า การตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของชุมชนริมน้ำทั้ง 3 บริเวณมีลักษณะเป็นแนวยาวตามลำคลองที่อาศัยการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก การตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจายไม่หนาแน่น เป็นลักษณะของการตั้งถิ่นฐานตามธรรมชาติ มีรูปแบบที่อยู่อาศัยมีทั้งเรือนแถวไม้ริมน้ำ เรือนแพ เรือนไทยเดิม และเรือนไทยพื้นถิ่นยกเสาสูง ทำให้องค์ประกอบที่สำคัญของชุมชนในช่วงเวลานั้น ประกอบด้วย การใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีวัด บ้านเรือน และตลาดน้ำตั้งอยู่ภายในชุมชน คือ ตลาดน้ำอัมพวา ตลาดน้ำปากคลองบางจาก ตลาดน้ำปากคลองบางแค และตลาดน้ำท่าคา ส่วนภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ.2520 และ พ.ศ.2545 พบว่า ชุมชนริมน้ำทั้ง 3 บริเวณเมื่อมีการพัฒนาระบบถนนเข้าถึงยังชุมชน ส่งผลให้ชุมชนมีการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานในลักษณะใหม่ที่กระจายตัวตามแนวถนน และมีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัด คือ การเกิดขึ้นของที่อยู่อาศัยในรูปแบบสมัยใหม่ รวมถึงการปรับปรุงต่อเติมที่อยู่อาศัยริมน้ำที่ขาดความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมเดิม ทำให้สภาพภูมิทัศน์ริมน้ำเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะบริเวณชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวาที่มีการเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าชุมชนริมน้ำในย่านอื่น ๆ

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะความเป็นเมืองหรือมีที่ตั้งอยู่ในเขตเมือง อยู่ใกล้ทางหลวงแผ่นดิน และมีถนนเข้าตัดถึงชุมชนก่อนชุมชนอื่น มีผลให้ชุมชนเกิดการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานในระดับที่สูงกว่า นอกจากนี้ การที่ชุมชนมีการตัดถนนภายในจำนวนมาก ทั้งถนนหลัก ถนนรอง และถนนซอย ระบบถนนที่ถ่องถื่นดังกล่าวเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีความหนาแน่นมากขึ้นในลักษณะการเคลื่อนจากการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำเข้าไปหาถนน ทำให้ชุมชนมีลักษณะของความเป็นชุมชนเมืองและเป็นชุมชนบวมมากขึ้นตามไปด้วย ดังปรากฏในชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวาที่แม้บทบาทความเป็นศูนย์กลางด้านการค้าจะลดลง ตลาดน้ำอัมพวาและตลาดน้ำปากคลองบางจากหมดไป แต่การขยายตัวของชุมชนและความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานกลับมีมากขึ้นตามแนวถนน และขยายตัวอีกจากฝั่งคลองหรือแนวลำน้ำเข้าไปหาถนนที่อยู่ด้านหลัง (แผนที่ 6-1) ขณะที่การตัดถนนในลักษณะซิดและขนานไปกับแนวคลองหรือลำน้ำ มักเป็นสาเหตุให้ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ขยายตัวอีกจากฝั่งคลองเข้าไปมากขึ้น เพื่อไปหาถนนที่อยู่ด้านหลังคลอง สังเกตได้จากชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแคที่ร้านค้าและบ้านเรือนริมน้ำจำนวนมากเคลื่อนย้ายไปตั้งอยู่ใกล้บริเวณถนนหรือริมถนน และเกิดเป็นการตั้งถิ่นฐานที่กระจายตามแนวถนนในที่สุด (แผนที่ 6-2) ส่วนชุมชนริมน้ำย่านท่าคามิที่ตั้งชุมชนอัดเข้ามาอยู่ด้านในห่างจากถนนทางหลวงแผ่นดินและเขตเมืองค่อนข้างมาก การเข้าถึงชุมชนยังไม่สะดวกมากนัก และพบว่า ถนนส่วนใหญ่ภายในชุมชนไม่ได้ตัดขนานไปกับแนวลำน้ำ หรือตัดห่างจากแนวลำน้ำค่อนข้างมาก การตัดถนนซอยมีขนาดไม่ใหญ่และจำนวนไม่มาก ประกอบกับเครือข่ายลำน้ำภายในชุมชนมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์สามารถใช้ประโยชน์ในการสัญจรได้อยู่มาก ส่งผลให้ไม่เกิดการโยกย้ายบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ตามแนวลำน้ำมาอยู่บริเวณริมถนนมากนัก ทำให้การขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานเกิดใหม่ตามแนวถนนเกิดขึ้นน้อยมาก (แผนที่ 6-3) และจากการศึกษาพบว่า การขยายตัวของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ทั้ง 3 กลุ่มพื้นที่ ไม่ได้เกิดจากการเติบโตของชุมชนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ แต่เกิดจากชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำและประกอบอาชีพค้าขาย ได้ย้ายบ้านเรือนมาตั้งอยู่บริเวณริมถนนเพื่อประกอบอาชีพค้าขายต่อไปเพื่อความอยู่รอดทางเศรษฐกิจของครัวเรือน

กล่าวได้ว่า ปัจจัยการเข้าถึงของถนน (Accessibility of road) และแบบแผนการตัดถนนภายในชุมชน (Pattern of road) มีความสำคัญอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวา โดยชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่มักมีแบบแผนการขยายตัวไปตามแนวถนนที่เข้าถึงสะดวกและสามารถเชื่อมโยงไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ ได้รวดเร็วกว่าเส้นทางน้ำที่มีระบบการเข้าถึงไม่สะดวก รวมถึงถนนยังเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดลักษณะการใช้สอยอาคารที่ส่วนใหญ่เป็นร้านค้าและอยู่อาศัยในบริเวณเดียวกัน และมีลักษณะของที่อยู่อาศัยในรูปแบบสมัยใหม่ที่ปลูกสร้างอย่างถาวร

แผนที่ 6-1 ปรากฏการณ์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกิดใหม่ : ชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวา

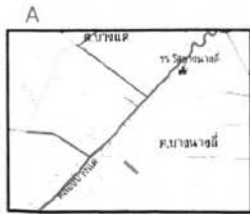
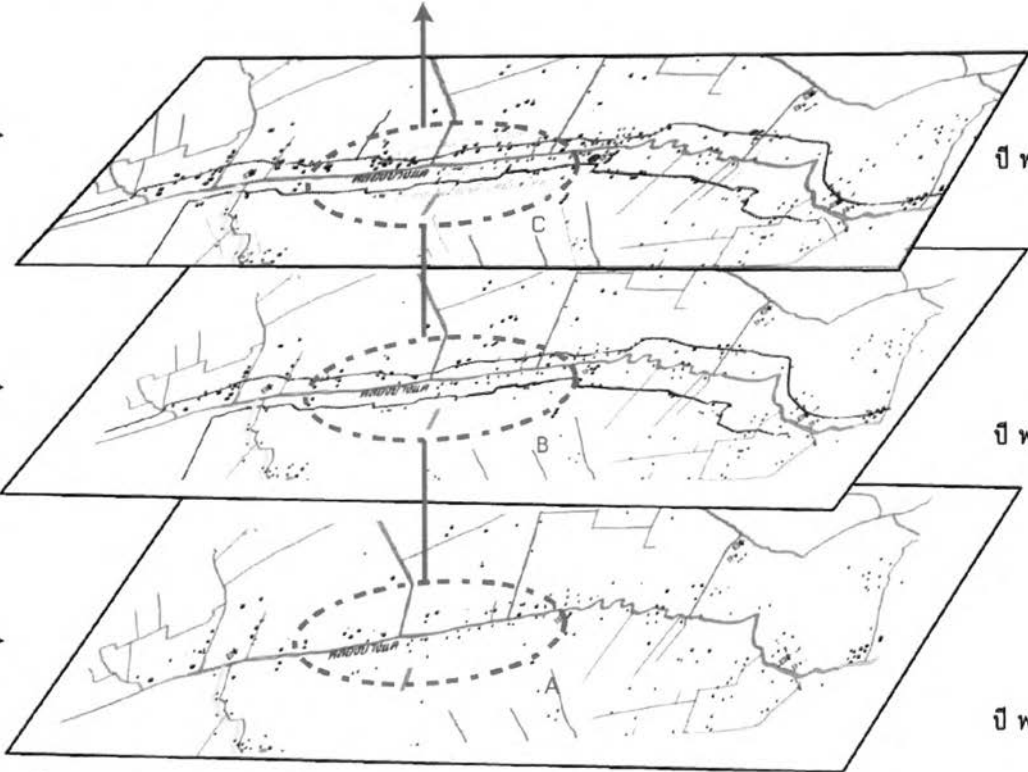

แผนที่ 6-2 ปรากฏการณ์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกิดใหม่ : ชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแค

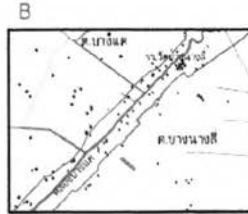
เกิดการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวตามแนวถนนหลัก
และเกิดการขยายตัวของบ้านเรือนที่ลึกลง
เพื่อไปทากนที่อยู่ด้านหลังคลอง

เกิดการขยายตัวของบ้านเรือนที่ลึกลง
ฝั่งคลองเพื่อไปทากนที่อยู่ด้านหลังคลอง

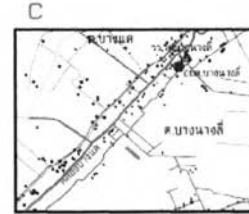
การตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิมกระจายตัว
ตามแนวคลองบางแคและในสวน

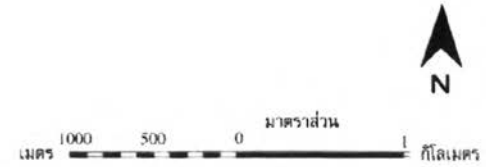
พ.ศ. 2497

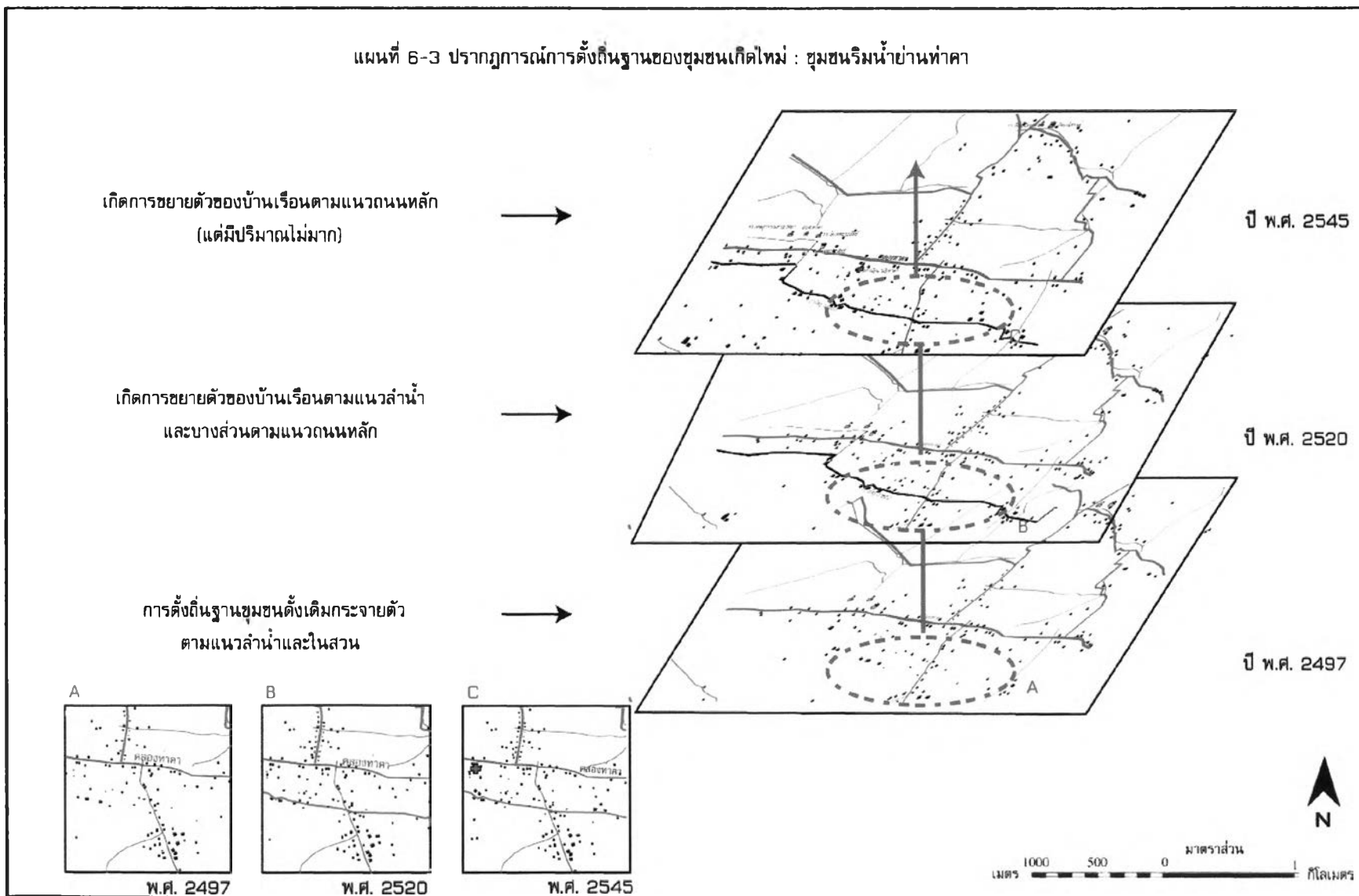
พ.ศ. 2530

พ.ศ. 2545

แผนที่ 6-3 ปรากฏการณ์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกิดใหม่ : ชุมชนริมน้ำย่านท่าคา

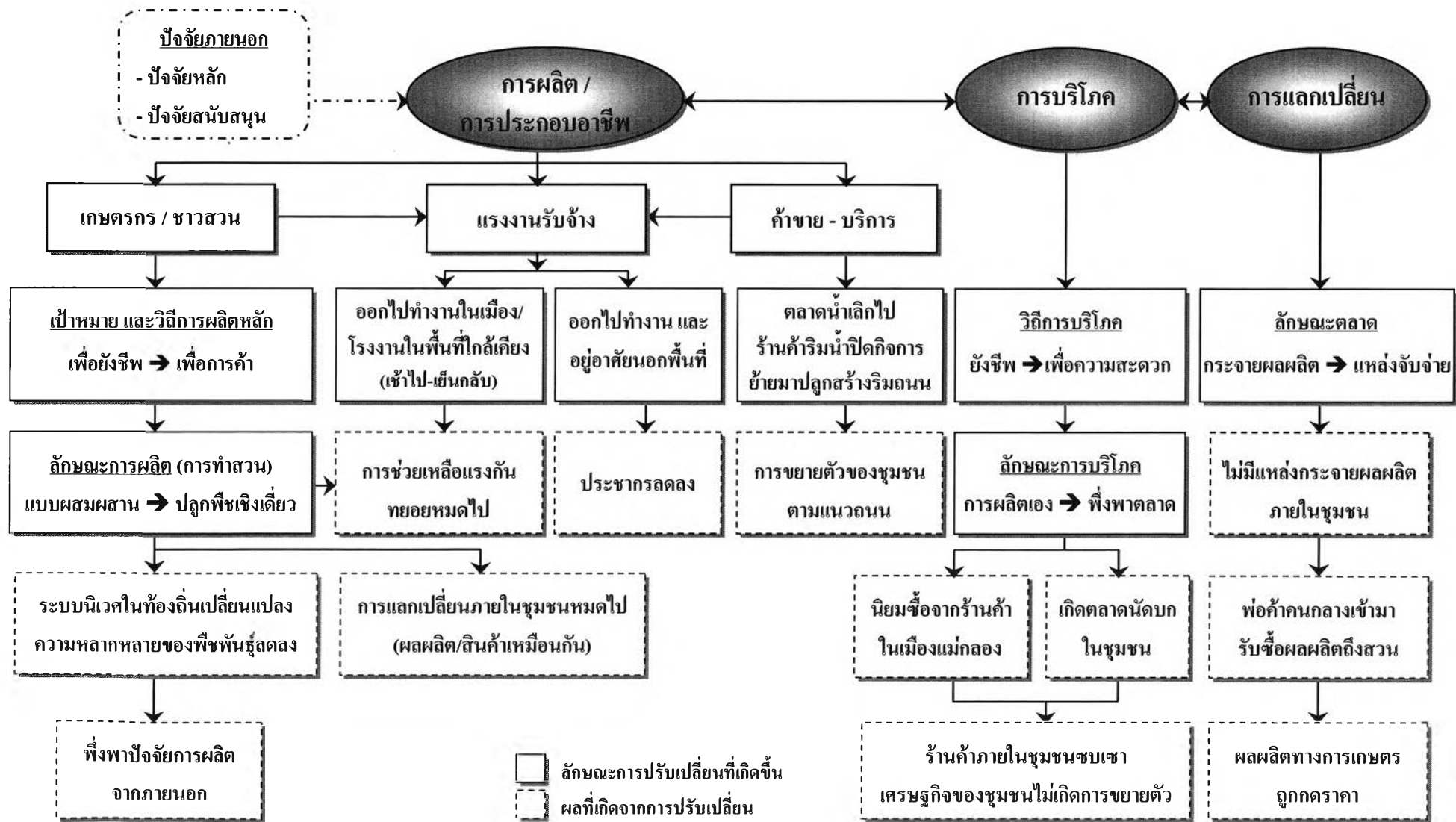
3) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสัญจร และบทบาทหน้าที่ของลำน้ำ

จากการศึกษาพบว่า เกิดจากการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกที่กระจายเข้าไปยังพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของชุมชนริมน้ำที่แตกต่างกันตามจำนวนถนนที่เกิดขึ้นภายในชุมชน และบทบาทของชุมชน การพัฒนาถนนในลักษณะต่าง ๆ ทั้งถนนสายหลัก ถนนสายรอง และถนนซอย ที่ผ่านมาไม่ได้คำนึงถึงบทบาทหน้าที่และความสำคัญของระบบเครือข่ายลำน้ำที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ จึงบุกรุกหรือตัดทับเส้นทางน้ำโดยไม่ได้ทำท่อลอดเพื่อน้ำไหลถ่ายเทได้ หรือทำสะพานเพื่อให้เรือสามารถผ่านไปมาได้ เมื่อระบบน้ำไหลถ่ายเทไม่สะดวก มีผลให้เกิดการทับถมของตะกอนในลำน้ำ ต้นไม้และสาหร่ายขึ้นปกคลุมหนาแน่น ทำให้ลำน้ำมีสภาพที่แคบลงและตื้นเขิน จนไม่สามารถใช้สัญจรได้ รวมถึงทำให้น้ำเกิดการแช่ขัง และคุณภาพน้ำต่ำลง โดยเฉพาะการตัดถนนลูกรังผ่านสวนหลังคลองต่างๆ เกิดขึ้นจำนวนมากภายในชุมชน ทำให้ผู้คนในชุมชนมีทางเลือกใหม่ในการเดินทางสัญจรภายในชุมชนและการขนส่งลำเลียงผลผลิต เนื่องด้วยเป็นเส้นทางที่ใกล้และสะดวกที่สุด การพัฒนาดังกล่าวมีผลให้ถนนและรถเข้ามามีบทบาทสำคัญแทนแม่น้ำคลองและเรือ ทำให้รูปแบบการสัญจรเปลี่ยนจากทางน้ำมาเป็นทางบก รวมถึงบทบาทของลำน้ำที่เปลี่ยนไป จากบทบาทด้านการชลประทานทำหน้าที่แผ่กระจายน้ำไปยังพื้นที่ต่าง ๆ และเป็นเส้นทางสัญจร เปลี่ยนไปเป็นทางระบายน้ำทิ้งของชุมชน โดยเฉพาะคลองสวนและลำประโดงหลายสายในชุมชนริมน้ำเขตเมืองย่านคลองอัมพวา นอกจากนี้ ยังมีผลให้การนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในกิจกรรมประจำวันของคนในชุมชนลดลง โดยหันมาใช้น้ำประปาแทนน้ำคลองมากขึ้น

6.3.1.2) ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม นอกจากปัจจัยหลักจากภายนอกทั้ง 2 ประการ ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่ทางการเกษตรซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินที่สำคัญของคนส่วนใหญ่ในชุมชนแล้ว ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของชุมชนที่สำคัญหลายอย่างให้เกิดขึ้นตามมา โดยเป็นผลมาจากปัจจัยสนับสนุนอื่น ๆ ที่เข้ามายังชุมชน สำหรับปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา สามารถสรุปได้ดัง (แผนภูมิที่ 6-6) และมีรายละเอียดดังนี้

แผนภูมิที่ 6-6 ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา

1) การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของครัวเรือน

จากการศึกษาพบว่า เป็นผลกระทบที่เกิดจากสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงขนาดสมดุล เนื่องมาจากสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำในลุ่มน้ำแม่กลอง ผลกระทบดังกล่าวส่งผลให้พื้นที่ทางการเกษตรเกือบทั้งหมดในพื้นที่แถบอำเภออัมพวา ซึ่งเป็นแหล่งงานหรือแหล่งทำมาหากินของคนส่วนใหญ่ในทุกชุมชนได้รับความเสียหายอย่างรุนแรงและต่อเนื่องเป็นเวลานาน ทำให้สวนไม่สามารถให้ผลผลิตและสร้างรายได้ให้กับชาวสวนเพียงพอแก่การเลี้ยงครอบครัวเหมือนก่อน ชาวสวนจึงต้องปรับตัวเองเพื่อความอยู่รอด โดยเลือกที่จะปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของครัวเรือนใหม่ ทั้งนี้ การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของครัวเรือนในแต่ละชุมชนมีลักษณะที่แตกต่างกันตามข้อจำกัดของครัวเรือน สภาพแวดล้อมของพื้นที่ การเข้าถึงของถนนหรือรถยนต์ และความยากง่ายในการเข้าถึงชุมชน ทำให้เกิดรูปแบบระบบการผลิตของครัวเรือนในลักษณะใหม่ ดังนี้

1.1) การปรับเปลี่ยนไปสู่ความเป็นผู้ชำนาญการในการผลิต ผลจากการที่พื้นที่ทางการเกษตรได้รับความเสียหายอย่างรุนแรง และชาวสวนเห็นว่าการพึ่งรายได้จากภาคการเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงครอบครัวได้อีกต่อไป ชาวสวนจึงเลือกที่จะปรับเปลี่ยนตนเองจากเดิมที่ครัวเรือนเคยทำหน้าที่หลายอย่างในช่วงเวลาเดียวกัน เป็นทั้งหน่วยผลิต หน่วยบริโภค และหน่วยแลกเปลี่ยนในระบบตลาดท้องถิ่นของชุมชน มาเป็นผู้ทำหน้าที่ในการผลิต โดยเฉพาะเพียงอย่างเดียวเพื่อความอยู่รอด และปล่อยให้กิจกรรมอื่น ๆ ในระบบเศรษฐกิจเป็นหน้าที่ของคนกลุ่มอื่น ในที่นี้แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) การเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม เกิดจากการแบ่งสมาชิกในครัวเรือนส่วนหนึ่งออกไปทำงานภาคบริการในเขตเมือง หรือไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม โดยเฉพาะ โรงงานอุตสาหกรรมในแถบมหาชัย ที่มีโรงงานอยู่เป็นจำนวนมาก แรงงานส่วนใหญ่เป็นวัยหนุ่มสาวที่มีศักยภาพสูงกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ ในครัวเรือน และ 2) การเป็นผู้ผลิตในภาคเกษตรกรรมหรือชาวสวน เป็นสมาชิกส่วนที่เหลืออยู่ในครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนสูงอายุที่อยู่ดูแลบ้าน และทำหน้าที่ในการผลิตสินค้าทางการเกษตรเพื่อการค้าไปด้วย

1.2) การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตใหม่ภายในสวน เป็นการปรับเปลี่ยนลักษณะการผลิตหรือการทำงานภายในสวนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ครัวเรือนชาวสวนเป็นอยู่ในช่วงเวลานั้น คือ แรงงานภาคการเกษตรซึ่งเป็นสมาชิกส่วนที่เหลืออยู่ในครัวเรือนที่มีอยู่จำกัด และสภาพพื้นที่ภายในชุมชน ขณะเดียวกันความสามารถในการผลิตถูกกำหนดจากความพร้อมของแรงงานในครัวเรือนที่มีอยู่เป็นหลัก ทำให้ชาวสวนต้องปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานในสวนใหม่ให้ลดน้อยลง โดยเลือกการทำสวนไม้ผลเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวพวกส้มโอและลิ้นจี่ ยกเว้น พื้นที่ในแถบท่าคาและปลาย โพงพางที่ยังคงทำสวนมะพร้าวอยู่มาก เนื่องด้วยข้อจำกัดของสภาพดินและน้ำที่มีความเค็มสะสมอยู่มาก การทำสวนไม้ผลเศรษฐกิจดังกล่าวอาศัยแรงงานคนในการดูแลและจัดการภายใน

สวนไม่มาก ขณะที่พื้นที่เพาะปลูกของแต่ละครัวเรือนส่วนใหญ่มีไม่มาก สมาชิกที่มีอยู่จึงพอทำได้ และไม่ต้องจ้างแรงงานมาช่วยในการทำสวน ผลจากการปรับเปลี่ยนลักษณะการผลิตดังกล่าว ทำให้ในทุกชุมชนมีผลผลิตที่เหมือนกันหรือไม่มีความหลากหลายของผลผลิต จึงไม่เกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิตกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชนเหมือนก่อน แต่เปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อส่งให้พ่อค้าคนกลางที่นำรถเข้ามารับซื้อถึงในสวน ทำให้ความหลากหลายของพืชพันธุ์ท้องถิ่นในสวนลดลงและบางชนิดเกือบสูญพันธุ์ไป รวมถึงเกิดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น เช่น ปุ๋ยเคมี ยาควบคุมโรคและแมลง

2) การเปลี่ยนแปลงลักษณะการบริโภคของครัวเรือน

จากการศึกษาพบว่า เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงในเป้าหมายและวิถีการผลิตของครัวเรือนจากการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก ทำให้ครัวเรือนสามารถสร้างส่วนเกินในการผลิตได้มากขึ้น จากการผลิตสินค้าตามความชำนาญเฉพาะทางของสมาชิกในครัวเรือน ในที่นี้คือ การทำน้ำตาลมะพร้าว และการปลูกไม้ผลเศรษฐกิจ รวมถึงการไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม ทำให้ครัวเรือนมีรายได้ที่แน่นอนและหลายช่องทางมากขึ้น มีผลให้ครัวเรือนมีการปรับเปลี่ยนลักษณะการบริโภคไปในระดับที่สูงขึ้น โดยเปลี่ยนจากการบริโภคเพื่อการยังชีพไปสู่การบริโภคที่ต้องการความสะดวกสบายและมีความฟุ่มเฟือยมากขึ้น รวมถึงมีการพึ่งพิงตลาดหรือปัจจัยในการดำรงชีวิตจากภายนอกมากกว่าที่จะผลิตขึ้นเองหรือหาจากธรรมชาติ เนื่องจากแรงงานในภาคเกษตรที่เหลืออยู่ในครัวเรือน ไม่สามารถผลิตปัจจัยในการดำรงชีพได้อย่างเพียงพอเหมือนแต่ก่อน จึงต้องแก้ปัญหาหรือปรับตัวด้วยการซื้อสินค้าสำเร็จรูปที่ผลิตจากภาคอุตสาหกรรมมาใช้แทน ประกอบกับกระแสการพัฒนาและความทันสมัยในด้านต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้นเป็นระยะ มีผลให้การพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีวิตจากภายนอกของครัวเรือนมีแนวโน้มมากขึ้นจนเกิดเป็นวัฒนธรรมบริโภคสมัยใหม่ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งให้ครัวเรือนมีรายจ่ายที่เพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

3) การเปลี่ยนแปลงลักษณะการแลกเปลี่ยนของชุมชน

จากการศึกษาพบว่า เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในเป้าหมายและวิถีการผลิตของครัวเรือนจากการผลิตเพื่อการบริโภคเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อการค้าที่มีความเข้มข้นมากขึ้นจากการให้ความสำคัญกับการขยายการสร้างส่วนเกินในการผลิตของแต่ละครัวเรือน ทำให้ความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทนและการช่วยเหลือแรงกันหมดไป เปลี่ยนไปสู่การแลกเปลี่ยนที่มีเงินเป็นค่าตอบแทน นอกจากนี้ จากการที่ครัวเรือนในชุมชนต่าง ๆ หันมาทำการผลิตในลักษณะที่เหมือนกัน ทำให้ผลผลิตหรือสินค้าทางการเกษตรของชุมชนไม่มีความหลากหลายที่จะนำมาแลกเปลี่ยนกันเหมือนก่อน การแลกเปลี่ยนภายในชุมชนและระหว่างชุมชนจึงหมดไป และครัวเรือนมีบทบาทลดลงเป็นเพียงผู้ผลิตอย่างเดียว โดยผลิตเพื่อส่งขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับซื้อผลผลิตถึงในสวน ทำให้ตลาดน้ำหรือตลาดท้องถิ่นของชุมชนซึ่งในอดีตมีด้วยกันหลายแห่ง ทำหน้าที่เป็นทั้ง

แหล่งพบปะของผู้คนในชุมชน และแหล่งแลกเปลี่ยนกระจายผลผลิตในชุมชนและระหว่างชุมชน รวมถึงเป็นสิ่งที่ยังชี้ความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ของชุมชนท้องถิ่น ต้องหมกความสำคัญลงและทยอยเลิกไปในที่สุดพร้อม ๆ กับการเข้ามาของถนน โดยเปลี่ยนไปทำการแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาทำหน้าที่รับซื้อโดยผ่านระบบกลไกตลาด ทำให้ชาวสวนมักถูกกดราคาผลผลิตและไม่มีอำนาจในการต่อรองราคา ปัจจุบันในพื้นที่อำเภออัมพวาเหลือตลาดน้ำท่าคาอยู่เพียงแห่งเดียวที่ยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมและเอกลักษณ์ของตลาดท้องถิ่นเอาไว้ได้มาก ส่วนตลาดท้องถิ่นในรูปแบบใหม่ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในทุกชุมชนที่เรียกกันว่า ตลาดนัดบก เป็นตลาดในยุคปัจจุบันที่มีบทบาทเป็นเพียงแหล่งจับจ่ายซื้อสินค้าที่คนในชุมชนจะเป็นฝ่ายมาซื้อสินค้ามากกว่าที่จะเป็นผู้ค้าด้วยตนเองเหมือนในอดีต ส่วนลักษณะของสินค้าที่ขายเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันที่มีขายในท้องตลาดทั่วไปไม่มีเอกลักษณ์เป็นของท้องถิ่น

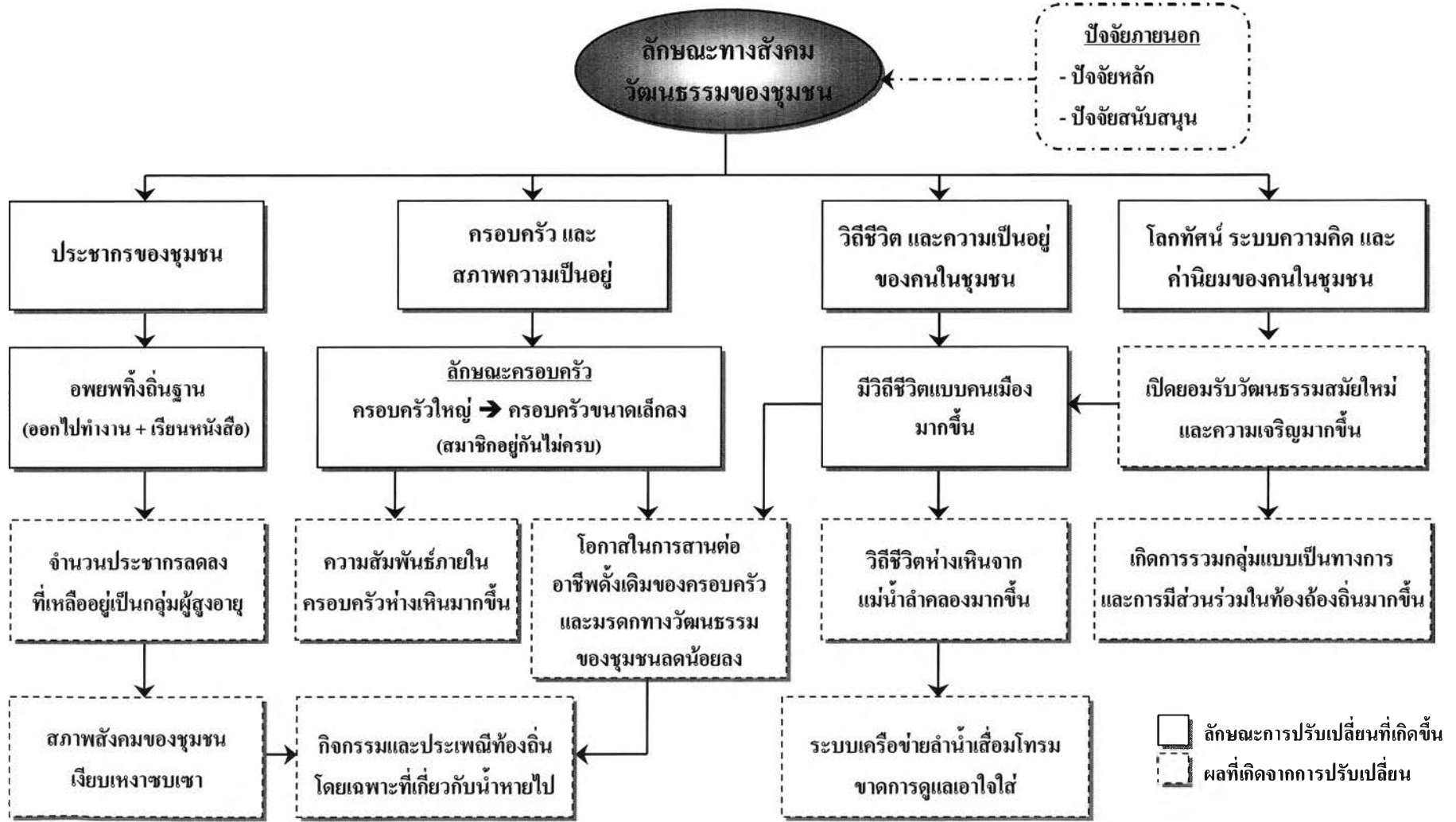
6.3.1.3) ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านสังคม-วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม

การเกิดปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม กล่าวได้ว่า เกิดจากปัจจัยภายนอกทั้งปัจจัยหลักและปัจจัยสนับสนุนที่เข้ามาทำให้สภาพแวดล้อมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปทั้งแหล่งทำมาหากินและที่อยู่อาศัย เนื่องจากที่ผ่านมามีการค้าขายของผู้คนในชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้ต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและหาทางออกให้กับครอบครัวเพื่อความอยู่รอด จึงต้องเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบอื่น ๆ ที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวา สรุปได้ดัง (แผนภูมิที่ 6-7) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) การเคลื่อนไหวทางประชากรในชุมชน

พบว่า ที่ผ่านมามีเกิดจากการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกที่ส่งผลให้ศูนย์กลางความเจริญของชุมชนริมน้ำเมืองอัมพวาไปอยู่ที่เมืองแม่กลอง และการพัฒนาถนนเข้าสู่พื้นที่ชุมชนริมน้ำในย่านต่าง ๆ มีผลให้การเข้าถึงยังชุมชนมีความสะดวกมากขึ้น การพัฒนาถนนจึงถือเป็นปัจจัยสำคัญที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีทางเลือกใหม่ในการออกไปแสวงหาหรือเปิดรับการพัฒนาและความเจริญในด้านต่าง ๆ มากขึ้น รวมถึงผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสมดุลของระบบนิเวศจากการสร้างเขื่อน ทำให้แหล่งทำมาหากินของคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับความเสียหายถือเป็นปัจจัยสำคัญที่เพิ่มแรงผลักดันให้คนเลือกที่จะออกไปแสวงหาประโยชน์นอกชุมชนมากกว่าการทำสวนหรือทำงานอยู่ในชุมชน ผลจากปัจจัยทั้ง 2 ประการทำให้ชุมชนริมน้ำในย่านต่าง ๆ เกิดการเคลื่อนย้ายคนออกนอกพื้นที่ชุมชน โดยพบว่า ลักษณะการเคลื่อนย้ายประชากรมีลักษณะที่แตกต่างกันตามระยะเวลาของการเข้าถึงของถนน และบทบาทหรือลักษณะของชุมชน ในที่นี้แบ่งลักษณะการเคลื่อนไหวทางประชากรของชุมชนริมน้ำในพื้นที่อำเภออัมพวา ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

แผนภูมิที่ 6-7 ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา

1.1) การเคลื่อนย้ายประชากรแบบไม่ถาวร เกิดจากสมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานนอกชุมชน ทั้งในเขตเมืองสมุทรสงคราม และในโรงงานอุตสาหกรรมในแถบจังหวัดใกล้เคียงในลักษณะแบบเข้าไปเย็นกลับ จากการศึกษาพบว่า การเคลื่อนย้ายประชากรในลักษณะนี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะเป็นชุมชนชนบทและมีถนนสายหลักตัดเข้าถึงยังชุมชน ดังเกิดขึ้นในชุมชนย่านคลองบางแค และชุมชนย่านท่าคา (รายละเอียดดังตารางที่ 5-35) โดยการเคลื่อนย้ายเกิดขึ้นในชุมชนย่านท่าคาก่อน เนื่องจากมีการตัดถนนสายหลักเข้าถึงชุมชนก่อนในปี พ.ศ. 2518 และเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ภัยแล้งในช่วงปี พ.ศ.2520 ครัวเรือนชาวสวนส่วนใหญ่ที่ได้รับความเดือดร้อน จึงได้เลือกที่จะออกไปหางานทำนอกชุมชน โดยเฉพาะในโรงงานอุตสาหกรรมแถบมหาชัย ส่วนชุมชนย่านคลองบางแคการเคลื่อนย้ายประชากรในลักษณะดังกล่าวยังไม่เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นน้อยมากจนเมื่อมีถนนสายหลักตัดเข้ามาถึงชุมชนในปี พ.ศ.2530 ผู้คนในชุมชนจึงเริ่มทยอยออกไปทำงานนอกชุมชนในลักษณะแบบเข้าไปเย็นกลับ แม้ว่าในช่วงเวลานั้นสภาพสวนจะฟื้นคืนสู่สถานะที่ดีขึ้นและสามารถให้ผลผลิตได้แล้วก็ตาม แต่จากการปรับเปลี่ยนลักษณะการผลิตใหม่ในสวน ทำให้ภาระงานในสวนลดลงมาก และเกิดมีแรงงานส่วนเกินในครัวเรือน มีผลให้สมาชิกในครัวเรือนต้องออกไปหางานทำนอกชุมชน เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว การเคลื่อนย้ายประชากรจึงเกิดขึ้นอีกครั้งในชุมชนย่านคลองบางแค ขณะที่ก่อนหน้านี้คนในชุมชนได้อพยพออกไปทำงานและอยู่อาศัยนอกพื้นที่เป็นจำนวนมากแล้ว เนื่องด้วยการเดินทางไปกลับในช่วงเวลานั้นยังไม่สะดวกพอ

1.2) เคลื่อนย้ายประชากรแบบถาวร เกิดจากสมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานและอยู่อาศัยนอกพื้นที่หรือใกล้บริเวณแหล่งงาน รวมถึงการอพยพย้ายครอบครัวไปอยู่อาศัยที่อื่นด้วย จากการศึกษาพบว่า การเคลื่อนย้ายประชากรในลักษณะนี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นขึ้นกับชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะเป็นชุมชนเมือง และชุมชนชนบทที่ถนนสายหลักยังเข้าไปไม่ถึง ดังเกิดขึ้นในชุมชนย่านคลองอัมพวา และชุมชนย่านคลองบางแค (รายละเอียดดังตารางที่ 5-35) การเคลื่อนย้ายเกิดขึ้นในชุมชนย่านคลองอัมพวาก่อน เนื่องจากมีการตัดถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 ผ่านไปยังเมืองแม่กลองในปี พ.ศ.2508 และมีการสร้างถนนหลักในชุมชนไปเชื่อมกับทางหลวงแผ่นดินดังกล่าวในปี พ.ศ.2513 การพัฒนาถนนดังกล่าว นอกจากทำให้บทบาทความเป็นศูนย์กลางด้านการค้าของชุมชนลดลง ยังมีผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายผู้คนออกนอกชุมชนค่อนข้างมาก โดยเฉพาะคนในชุมชนริมน้ำเขตเมืองที่ประกอบอาชีพค้าขายมาก่อน โดยส่วนหนึ่งย้ายออกไปค้าขายและอยู่อาศัยในเขตเมืองแม่กลอง และอีกส่วนอพยพออกไปอยู่อาศัยและประกอบอาชีพในที่อื่น โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ต่อมาเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ภัยแล้งในช่วงปี พ.ศ.2520 ครัวเรือนชาวสวนที่ได้รับความเดือดร้อน ได้เลือกที่จะย้ายออกไปอยู่อาศัยและทำงานในที่อื่นมากกว่าการทำงานตามโรงงานในแถบจังหวัดใกล้เคียง แม้การเดินทางไปกลับจะมีความสะดวกกว่าก็ตาม เนื่องด้วยผู้คนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่ค่อนข้างมีการศึกษาและมีฐานะดี จึงมีโอกาสนในการเลือกประกอบอาชีพมากกว่า ส่วนชุมชนย่านคลองบางแคมีการ

เคลื่อนย้ายประชากรแบบถาวรเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในช่วงวิกฤตการณ์ภัยแล้งปี พ.ศ.2520 เหมือนกับชุมชนริมน้ำย่านอื่น ๆ แต่ด้วยการเดินทางในช่วงเวลานั้นยังไม่สะดวก เพราะยังไม่มียานสาธารณะหลักตัดเข้าไปถึงยังชุมชน คนส่วนใหญ่จึงเลือกที่จะทำงานอยู่ตามโรงงานในแถบจังหวัดใกล้เคียงและพักอาศัยอยู่ใกล้แหล่งงานนั้น นอกจากนี้ ยังมีประชากรอีกส่วนในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ที่ออกไปอยู่อาศัยนอกชุมชนเพื่อไปเรียนหนังสือ เป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนมากพอสมควร เกิดจากพ่อแม่อยากให้ลูกหลานได้มีความรู้ ได้เรียนหนังสือในโรงเรียนที่ดี และมีการศึกษาในระดับที่สูง จึงส่งให้ไปเรียนหนังสือและให้พักอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องในต่างจังหวัด ส่วนใหญ่เป็นประชากรที่อยู่ในชุมชนย่านคลองอัมพวา

จากการเคลื่อนย้ายประชากรแบบถาวรนี้ มีผลให้ประชากรในชุมชนมีจำนวนลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะในชุมชนย่านคลองอัมพวาซึ่งเป็นชุมชนในเขตเมือง ชุมชนมีสภาพชบเซาลงไปมาก และกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ขณะที่ในอีก 2 ชุมชนแม้ว่าการเคลื่อนย้ายประชากรส่วนใหญ่เป็นแบบไม่ถาวร แต่ก็มีผลให้สภาพของชุมชนเงียบเหงาและชบเซาลงเช่นกัน ไม่มีคนวัยหนุ่มสาวมาร่วมทำกิจกรรมทางสังคมกันเหมือนแต่ก่อน มีผลให้การพัฒนาหรือปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ภายในชุมชนไม่เกิดขึ้น รวมถึงการสานต่อในกิจกรรมและขนบประเพณีท้องถิ่นที่เป็นภาพลักษณ์ของชุมชนก็ค่อย ๆ เลือนหายไปจากชุมชน ขณะเดียวกันแทบไม่มีคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยและทำมาหากินในชุมชน เพราะชุมชนในพื้นที่แถบอัมพวาไม่มีแหล่งงานรองรับ

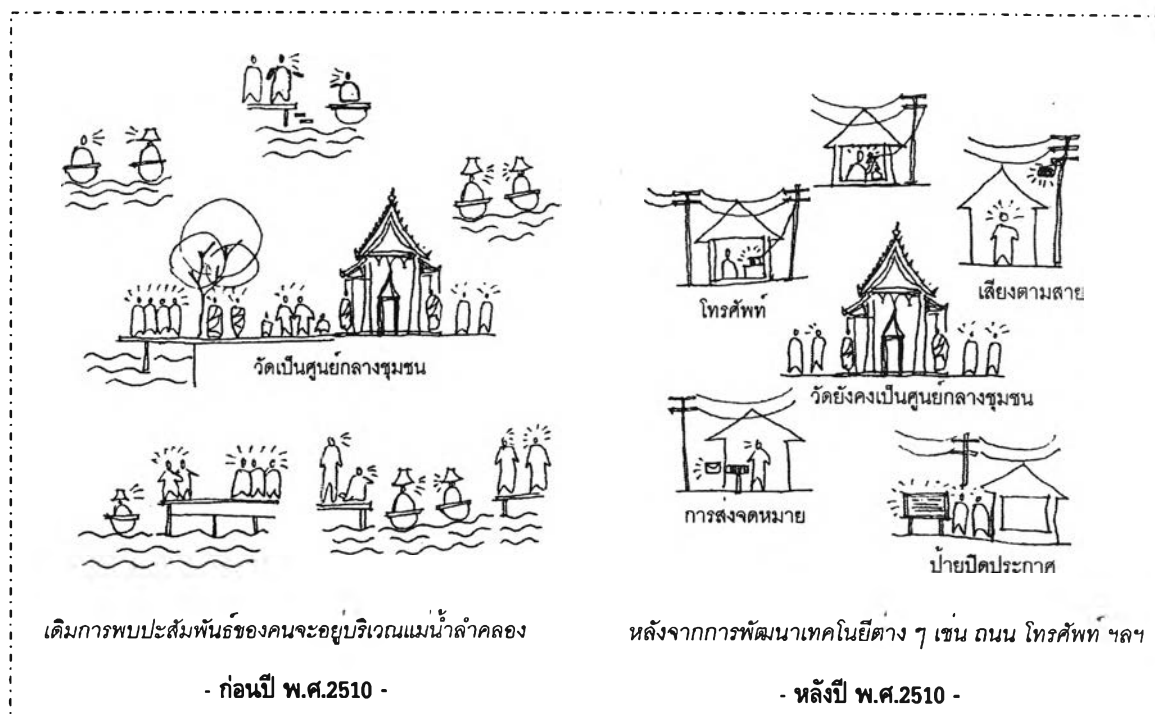
2) การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและสังคมของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

2.1) การเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนริมน้ำ พบว่าเกิดจากการพัฒนาระบบเครือข่ายการสัญจรทางบกทั้งในระดับภูมิภาคและระดับพื้นที่ชุมชน โดยเฉพาะการพัฒนาถนนท้องถิ่นที่เข้าไปยังชุมชนริมน้ำในย่านต่าง ๆ อย่างไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมเดิมของพื้นที่ที่มีระบบเครือข่ายลำน้ำกระจายอยู่ทั่วไป ถนนจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำลายระบบเครือข่ายลำน้ำให้มีสภาพตื้นเขินและน้ำในลำน้ำมีคุณภาพเสื่อมโทรมลง มีผลให้ผู้คนในชุมชนบางส่วนไม่สามารถใช้เส้นทางน้ำในการสัญจร และไม่สามารถนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้เหมือนก่อน โดยเฉพาะในชุมชนย่านคลองอัมพวา นอกจากนี้ การมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตเข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ รถโดยสารประจำทาง รถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง และอื่น ๆ ทำให้ผู้คนมีวิถีชีวิตที่มีความสะดวกสบายและทันสมัยมากขึ้น แม้ในชุมชนจะมีผู้คนอาศัยอยู่มาก แต่กลุ่มคนดังกล่าวจำนวนมากใช้เวลาส่วนใหญ่กับการออกไปทำงานนอกชุมชนในเขตเมืองหรือในโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้วิถีชีวิตยิ่งห่างเหินจากแม่น้ำลำคลองมากขึ้น และแม่น้ำลำคลองได้กลายเป็นเพียงแหล่งพักผ่อนและนั่งเล่นริมน้ำ อย่างไรก็ตาม ในภาพรวมวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนริมน้ำในย่านต่าง ๆ ส่วนใหญ่ยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก โดยเฉพาะชุมชนริมน้ำในเขต

ชนบท เนื่องด้วยกลุ่มคนที่อยู่และทำมาหากินในชุมชนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมรุ่นก่อนที่ยังคงยึดดำเนินวิถีชีวิตแบบเดิม มีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลองและสวนอยู่มาก (รายละเอียดดังตารางที่ 5-38) รวมถึงมีบ้านเรือนอยู่อาศัยส่วนใหญ่ยังคงตั้งอยู่ริมน้ำที่เอื้อต่อการใช้งานน้ำในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละชุมชน โดยเฉพาะในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำจากแม่น้ำลำคลอง มีลักษณะที่แตกต่างกันตามระยะเวลาการเข้าถึงของถนน จำนวนถนนภายในชุมชน ลักษณะของชุมชน และการพัฒนาสาธารณูปโภค-สาธารณูปการในชุมชน

2.2) การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมของชุมชนริมน้ำ พบว่า เป็นผลจากการพัฒนาระบบเครือข่ายถนนภายในชุมชน การพัฒนาสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ และการนำความเจริญทางด้านเทคโนโลยีและสื่อต่าง ๆ เข้ามาใช้ในชุมชนมากขึ้น มีผลให้การปะทะสัมพันธ์และความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมการพบปะปะทะสัมพันธ์ของคนจะอยู่บริเวณแม่น้ำลำคลอง และตลาดน้ำ จากการใช้เส้นทางน้ำเป็นหลักในการสัญจรและติดต่อค้าขายกัน เป็นความสัมพันธ์แบบง่าย ๆ ไม่เป็นทางการ เห็นหน้าตาพูดคุยและบอกข่าวสารถึงกัน โดยตรง เปลี่ยนมาเป็นการใช้เทคโนโลยีเข้าช่วย เช่น โทรศัพท์ การใช้เสียงตามสาย การส่งจดหมาย หรือการปิดประกาศตามที่ต่าง ๆ แทน ทำให้ไม่ได้พบปะเห็นหน้าตาและพูดคุยกันโดยตรง ผู้คนในชุมชนจึงห่างเหินกันมากขึ้น (รูปที่ 6-2) ส่วนวัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นสถานที่ที่ใช้พบปะรวมกลุ่มและจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในชุมชนเหมือนเช่นเดิม เพียงแต่ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านและวัดเปลี่ยนไปในลักษณะที่ห่างเหินมากขึ้นเป็นลำดับ เนื่องจากผู้คนย้ายถิ่นออกไปทำมาหากินที่อื่นและออกไปทำงานนอกชุมชนเป็นจำนวนมาก ลักษณะการไปวัดของคนในชุมชนคนจึงเปลี่ยนไป โดยมักไปกันเฉพาะวันสำคัญทางศาสนาเพราะเป็นวันหยุดทำงาน คนที่ไปวัดส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ไปกันเองไม่ได้ไปกันทั้งครอบครัว ทำให้บริเวณวัดไม่คึกคักเหมือนก่อน แต่มักคึกคักเฉพาะวันที่มีตลาดนัดเท่านั้น ขณะเดียวกันวัดก็มีบทบาทลดลง ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นผู้นำกับการพัฒนาชุมชนเหมือนที่ผ่านมา โดยเปลี่ยนไปเป็นหน้าที่ของหน่วยงานหรือองค์กรท้องถิ่นที่เข้ามาจัดการแทน ส่วนการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนมีมากขึ้นว่าแต่ก่อน โดยเกิดขึ้นและเป็นไปตามการจัดตั้งของหน่วยงานราชการ คนส่วนใหญ่ในทุกชุมชนให้ความสนใจและความร่วมมือเป็นอย่างดี เนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนวิธีการทำสวน ทำให้มีเวลาว่างมากขึ้นและไม่ต้องทำงานหนักเหมือนก่อน รวมถึงผู้คนมีการปรับเปลี่ยนความคิด เปิดตัว และยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้น นอกจากนี้ ผลจากการสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำยังทำให้วิถีชีวิตแบบชานน้ำ ประเพณีท้องถิ่น และการละเล่นดั้งเดิมบางอย่างสูญหายไปจากชุมชน พร้อม ๆ กับการหมดไปของฤดูน้ำหลาก ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมของชุมชนริมน้ำในย่านต่าง ๆ จะมีลักษณะที่แตกต่างกันตามระยะเวลาการเข้าถึงของถนน ลักษณะของชุมชน การพัฒนาสาธารณูปโภค-สาธารณูปการในชุมชน รวมถึงการเปิดรับความเจริญด้านต่าง ๆ และวัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามาของคนในชุมชน

รูปที่ 6-2 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวา

3) การเปลี่ยนแปลงทางความคิดและค่านิยมของคนในชุมชน

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางความคิดและค่านิยมในเรื่องคุณค่าของการศึกษาและการประกอบอาชีพของลูกหลานชาวสวน เป็นระบบความคิดและค่านิยมสำคัญที่เกิดขึ้นกับครัวเรือนชาวสวนส่วนใหญ่ในพื้นที่ศึกษาเมื่อประมาณ 30 กว่าปีที่ผ่านมา และมีผลสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน จากการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสร้างผลกระทบให้คนในชุมชนได้รับความเดือดร้อน ประกอบกับการได้รับข้อมูลข่าวสารจากภายนอกที่มากขึ้น มีผลให้ผู้คนในชุมชนยอมเปิดรับวัฒนธรรมสมัยใหม่และความเจริญจากภายนอกในด้านต่าง ๆ เข้ามาสู่ครัวเรือนและชุมชน เพื่อแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับครัวเรือน นอกจากนี้ชาวสวนยังมองว่าอาชีพการทำสวนเป็นอาชีพที่เหนื่อย ลำบาก และไม่มีเกียรติ ซึ่งเป็นทัศนคติในการมองโลกของชาวสวนทั่วไปที่มีมานานแล้ว ประกอบกับชาวสวนไม่ได้รับผลตอบแทนที่เป็นแรงจูงใจในเรื่องราคาผลผลิต ไม่สามารถกำหนดราคาผลผลิตได้เอง และต้องต่อสู้ดิ้นรนด้วยตนเอง โดยลำพัง ซึ่งเป็นสิ่งที่บั่นทอนกำลังใจของชาวสวนมาโดยตลอด รวมทั้งเห็นว่าอาชีพทางการเกษตรเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงสูง เพราะผลผลิตต้องขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม และราคาขึ้นอยู่กับระบบภายนอก จึงไม่อาจฝากความหวังไว้กับอาชีพการทำสวนได้อีกต่อไป เป็นผลให้ชาวสวนต้องปรับเปลี่ยนความคิดหันมาลงทุนและให้ความสำคัญทางด้านการศึกษากับลูกหลานมากขึ้น จึงพยายามส่งลูกหลานให้ได้เรียนสูงที่สุดเท่าที่ทำได้ ไม่ว่าจะเป็นลูกผู้ชายหรือผู้หญิง เพื่อเป็นช่องทางให้ลูกหลานได้ทำงานที่มั่นคง และพ่อแม่สามารถ

พึ่งพาได้ยามแก่เฒ่า สังกศได้จาก การเพิ่มขึ้นของอัตราการรู้หนังสือ และระดับการศึกษาที่สูงขึ้นของ คนในชุมชน และจากการศึกษาพบว่า คราวเรือนส่วนใหญ่ในทุกชุมชนอยากให้ลูกหลานประกอบอาชีพ ค้าขายหรือมีธุรกิจส่วนตัว รัฐบาล และพนักงานบริษัท ตามลำดับ (รายละเอียดดังตารางที่ 5-37) ส่วนการสานต่อในอาชีพการทำสวนนั้นชาวสวนส่วนใหญ่ไม่ได้คาดหวังที่จะให้ลูกหลานมาทำสวน เหมือนตนเอง เพียงแต่อยากให้เก็บรักษาที่ดินเอาไว้เป็นมรดกสืบต่อไป

จากการปรับเปลี่ยนความคิดและค่านิยมดังกล่าวของคนในชุมชน มีผลให้ สมาชิกของชุมชนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่มีระดับการศึกษาสูง หันไปประกอบอาชีพตามสาขาวิชาที่เรียนมา ซึ่งส่วนใหญ่มีแหล่งงานอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ ทำให้กลุ่มคนดังกล่าวไม่ได้กลับมา ทำงานและอยู่อาศัยในท้องถิ่นเนื่องด้วยไม่มีแหล่งงานรองรับ ทำให้ประชากรในชุมชนลดจำนวนลง ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนห่างเหินกันมากขึ้น ความรู้สึกผูกพันที่มีต่อ ท้องถิ่นลดลง เนื่องด้วยหันไปใช้ชีวิตและประกอบอาชีพที่เป็นแบบชาวเมืองมากขึ้น มีผลให้โอกาสใน การสานต่อทั้งอาชีพดั้งเดิมของครอบครัวและมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนมีแนวโน้มที่ลดลง

4) การเกิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural reproduction)

จากการศึกษาพบว่า การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่เพิ่ง เกิดขึ้น ในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ในพื้นที่แถบอัมพวาเมื่อประมาณ 4 - 5 ปีที่ผ่านมา การผลิตซ้ำทาง วัฒนธรรม เอกวิทย์ (2544 : 115) กล่าวว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวอีกลักษณะหนึ่ง เพื่อ แก้ปัญหาในสถานการณ์และบริบททางสังคมใหม่ ทั้งทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อความ อยู่รอดของครัวเรือนและชุมชน โดยการพยายามเลือกฟื้นฟูเอาความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณีที่เคย ปฏิบัติสืบต่อกันมาในยุคสังคมประเพณี โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีอยู่มากมาย ทั้งที่ สูญหายไปแล้วและที่ยังมีอยู่ โดยนำกลับมาเรียนรู้ใหม่ นำมาประยุกต์ และผลิตซ้ำ หรือผลิตใหม่ เพื่อใช้ กับคนในรุ่นปัจจุบัน และใช้เป็นพลังทางสังคมในการขับเคลื่อนพัฒนาคนและชุมชนให้มีความเข้มแข็ง

สำหรับการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ของ พื้นที่แถบอัมพวาที่สำคัญ ได้แก่ การหันกลับมาทำสวนแบบผสมผสาน การฟื้นฟูตลาดน้ำยามเย็น บริเวณปากคลองอัมพวา การฟื้นฟูกิจกรรมและประเพณีท้องถิ่นทางน้ำ เช่น การทอดกฐินทางน้ำ การ แข่งเรือพาย การรื้อฟื้นอาหารและขนมไทยในวรรณคดี การผลิตของใช้และของที่ระลึกจากวัสดุ ท้องถิ่น เช่น กะลามะพร้าว ทางมะพร้าว และผลมะพร้าว รวมถึงการกลับมาใช้เรือในการทำกิจกรรม ต่าง ๆ มากขึ้น เช่น การค้าขายทางน้ำ และการรับจ้างพานักท่องเที่ยวชมสภาพภูมิทัศน์ริมน้ำและชม หิ่งห้อยยามค่ำคืน เป็นต้น กล่าวได้ว่า การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมดังกล่าวแม้เพิ่งเกิดขึ้นไม่นาน แต่ปรากฏ การณ์ดังกล่าวเริ่มที่จะมีบทบาทและได้รับการยอมรับอย่างมากจากคนในชุมชนและนอกชุมชน ว่า เป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และศิลปะ สามารถนำมาเป็นพลังทางสังคมใน

การขับเคลื่อนผู้คนและชุมชน โดยเฉพาะการฟื้นฟูตลาดน้ำอัมพวาขึ้นมาใหม่ในสถานที่เดิมที่เคยมีมาก่อน โดยนำมาใช้เป็นกลยุทธ์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน ร่วมกับการรื้อฟื้นกิจกรรม วิถีชีวิต วัฒนธรรม และขนบประเพณีต่าง ๆ ที่มีคุณค่า เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนออกมาแสดงให้นักท่องเที่ยวได้รับรู้และสัมผัส พบว่า สามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาด้านการทำมาหากิน สร้างงาน สร้างรายได้ให้คนในชุมชน ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนขยายตัวได้ในระดับหนึ่ง และชุมชนกลับมา มีสภาพคึกคัก ผู้คนเริ่มมีกำลังใจในการอยู่อาศัยและทำมาหากินต่อไปในชุมชน นอกจากนี้ ยังทำให้ ผู้คนในชุมชนกลับมาให้ความสำคัญกับการดูแลและบำรุงรักษาแม่น้ำลำคลอง สภาพแวดล้อม และสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

6.3.2) สถานภาพการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในปัจจุบันของพื้นที่อำเภออัมพวา

จากผลการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่ กรณีตัวอย่างทั้ง 3 บริเวณในพื้นที่แถบอัมพวา ผู้วิจัยได้นำมาประเมินสถานภาพของการดำรงอยู่หรือ การอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในปัจจุบันของแต่ละกลุ่มพื้นที่ โดยพิจารณาจาก 3 ตัวแปรหลัก (13 ตัวแปรย่อย) ที่สะท้อนถึงภาพลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำ ประกอบด้วย ความสมบูรณ์ของระบบ เครื่องช่ยลำน้ำ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัย และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนที่พึ่งพาอาศัยน้ำ จากแม่น้ำลำคลองในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ พบว่า การอยู่รอดของชุมชนริมน้ำในแต่ละกลุ่มพื้นที่ มีระดับที่แตกต่างกัน โดยมีระดับที่ลดลงตามลักษณะของความเป็นเมือง คือ (ตารางที่ 6-2)

ชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะความเป็นชนบทค่อนข้างมาก เช่น ชุมชนย่านท่าคา และชุมชน ย่านคลองบางแค พบว่า มีระดับของการอยู่รอดที่ค่อนข้างสูงในเกือบทุกตัวแปรย่อย โดยเฉพาะระบบ เครื่องช่ยลำน้ำ และแบบแผนการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยดั้งเดิม ยกเว้น การใช้น้ำจากแม่น้ำลำคลองในบาง กิจกรรมที่มีระดับการใช้ที่ลดลงจากอดีตมาก ได้แก่ เพื่อการบริโภค เป็นแหล่งอาหาร เดินทางออกนอก ชุมชน และการขนส่งลำเลียงผลผลิต เนื่องจากน้ำในแม่น้ำลำคลองโดยทั่วไปมีคุณภาพน้ำต่ำลง ไม่เหมาะที่จะนำมาใช้ในการประกอบอาหารได้เหมือนก่อน สัตว์น้ำมีปริมาณลดลง และการตัดถนน เข้าถึงยังชุมชน ทำให้ผู้คนนิยมหันมาใช้รถยนต์ในการเดินทางออกนอกชุมชนแทนการใช้เรือ เพราะ สะดวกรวดเร็วกว่า โดยเฉพาะชุมชนย่านท่าคา มีที่ตั้งอยู่ห่างจากเขตเมืองมาก ลำน้ำส่วนใหญ่เป็นคลอง ขนาดเล็กและแคบ ปัจจุบันจึงไม่มีผู้นิยมเดินทางออกนอกชุมชนโดยทางน้ำ แต่การเดินทางติดต่อ ภายในชุมชนยังมีการใช้เรืออยู่มากและมากกว่าชุมชนในย่านอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม ในภาพรวมถือว่า ชุมชนทั้ง 2 กลุ่มพื้นที่ ยังคงสามารถรักษาระดับของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมชาวสวนไว้ได้มาก ทั้ง จากสภาพแวดล้อมทางกาย และผู้คนที่ยังมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับแม่น้ำลำคลองอยู่มาก รวมไปถึงการ ปรับตัวของครัวเรือนและชุมชนในช่วงเวลาที่ผ่านมา ยังคงรักษารากฐานที่เป็นมาแต่เดิมของชุมชน เอาไว้ ในที่นี้คือ อาชีพการทำสวน และระบบสวนที่ยังพึ่งพาอาศัยน้ำจากระบบคลองเป็นหลัก

ตารางที่ 6-2 การประเมินเปรียบเทียบสถานภาพการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวาปัจจุบัน แยกตามพื้นที่ศึกษา

ชุมชน	ชุมชนริมน้ำย่านท่าคา (ชุมชนริมน้ำแบบสวนมะพร้าว)	ชุมชนริมน้ำย่านคลองบางแค (ชุมชนริมน้ำแบบสวนไม้ผล)	ชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวา (ชุมชนริมน้ำแบบกิ่งเมืองกิ่งสวน)	ชุมชนริมน้ำในพื้นที่อำเภออัมพวา (ภาพรวมทั้งหมดของพื้นที่ศึกษา)
ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ของชุมชน (ปี พ.ศ.2497)				
ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ของชุมชน (ปี พ.ศ.2545)				
การประเมินสถานภาพ การดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม ระดับค่า → สูง				

- ☐ ลักษณะเรือบ้านดำน้ำ
- ทัศนวิสัยทางน้ำ
- การหันหน้าบ้านออกสู่แม่น้ำ
- บริเวณ
- ทำความสะอาด
- แหล่งอาหาร
- ทำการเกษตร
- เส้นทางทางน้ำชุมชน
- เดินทางออกนอกชุมชน
- ขนส่งสิ่งของผลผลิต
- กำแพง / ไม้เป็นกำแพงประก
- พักผ่อนหย่อนใจ
- กิจกรรมประเพณี

ส่วนชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะความเป็นเมืองที่ค่อนข้างมาก ปัจจุบันมีเพียงย่านเดียว คือ ชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวา พบว่า มีระดับการอยู่รอดปานกลาง และเริ่มที่จะมีภาวะเสี่ยงต่อดำรงอยู่ต่อไปในอนาคตของความเป็นชุมชนริมน้ำ เพราะความสมบูรณ์ของระบบเครือข่ายลำน้ำภายในชุมชนที่ถูกทำลายไปมากและไม่ได้ใช้ประโยชน์ในทางชลประทานเหมือนก่อน แต่ใช้เป็นทางระบายน้ำทิ้งของชุมชน ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาระบบถนนที่ไม่ได้คำนึงถึงความสำคัญของระบบเครือข่ายลำน้ำที่กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ชุมชน ขณะเดียวกันส่งผลให้ผู้คนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำลำคลองลดลง ส่วนใหญ่ใช้น้ำเพื่อการซักล้าง ทำความสะอาด รดน้ำต้นไม้ ทำสวน และพักผ่อนหย่อนใจ ยกเว้น แบบแผนการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยดั้งเดิมริมน้ำที่ยังคงสามารถเก็บรักษาลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เอาไว้ได้มาก โดยเฉพาะบ้านเรือนบริเวณสองฝั่งคลองอัมพวา

กล่าวโดยสรุป การอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวาปัจจุบัน ภาพรวมมีสถานภาพการดำรงอยู่ของลักษณะความเป็นชุมชนริมน้ำในระดับที่ค่อนข้างสูง (ตารางที่ 6-2 และ 6-3) จากการพบว่า องค์ประกอบหลักของชุมชนริมน้ำที่มีมาแต่อดีตยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ทรัพยากรน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำ สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยดั้งเดิม แบบแผนอาชีพดั้งเดิม พื้นที่สวน และระบบสวนที่ยังพึ่งพาอาศัยน้ำจากระบบคลองเป็นหลัก รวมถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่ยังมีความผูกพันและพึ่งพาอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลองในการดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมต่าง ๆ อยู่มาก โดยเฉพาะในชุมชนริมน้ำที่อยู่ในเขตชนบท ส่วนชุมชนริมน้ำในเขตเมืองค่อนข้างมีการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบเหล่านี้มากกว่า โดยเฉพาะความสมบูรณ์ของระบบเครือข่ายลำน้ำภายในชุมชน ทำให้ความเป็นชุมชนริมน้ำเริ่มจัดอยู่ในระดับที่มีภาวะเสี่ยงต่อการคงอยู่ต่อไปในอนาคต หากระบบเครือข่ายลำน้ำไม่ได้รับการบำรุงรักษาและยังคงถูกบุกรุกทำลายอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้พบว่า การที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวายังสามารถประคองตัวและรักษาสถานภาพของความเป็นชุมชนริมน้ำที่มีมาแต่อดีตไว้ได้มาก ท่ามกลางกระแสการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เข้ามาในพื้นที่ชุมชน เนื่องด้วยชุมชนมีเงื่อนไขปัจจัยที่สำคัญดังต่อไปนี้

(1) ความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและคุณสมบัติของระบบนิเวศ โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำ ที่ผ่านมาแม้ในพื้นที่แถบอัมพวาจะประสบปัญหาและได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของกลุ่มน้ำแม่กลองอย่างรุนแรง แต่สภาพแวดล้อมก็สามารถปรับตัวและฟื้นคืนสู่สถานะที่สมดุลได้ในระดับหนึ่ง ประกอบกับในระยะหลังสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของกลุ่มน้ำและพื้นที่ศึกษายังไม่พบปัญหาหรือผลกระทบที่รุนแรงเกิดขึ้น ทำให้ผู้คนในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ยังสามารถพึ่งพาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อการดำเนินชีวิตและการยังชีพต่อไปได้ สังเกตได้จากคนส่วนใหญ่ในชุมชนยังคงใช้น้ำ

จากแม่น้ำลำคลองในการประกอบกิจวัตรประจำวันและทำการเกษตรได้ตามปกติ แม้มีบางช่วงเวลาที่มีปริมาณน้ำจะลดน้อยลงไปและมีคุณภาพที่เปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะในฤดูแล้ง แต่เป็นเพียงช่วงเวลาที่สั้น ๆ ที่คนในชุมชนสามารถปรับตัวได้ การมีหิ้งห้อยอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก ทั้งตามริมตลิ่ง ชายแม่น้ำ ลำคลอง และตามสวนต่าง ๆ ถือเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงสภาพแวดล้อมของพื้นที่ที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์และมีความเป็นธรรมชาติอยู่ค่อนข้างมาก รวมถึงอาชีพตกกุ้งที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน สร้างรายได้ และสามารถเป็นอาชีพหลักที่เลี้ยงครอบครัวได้ กล่าวได้ว่า ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เพียงพอที่ผู้คนจะใช้ในการดำรงชีพ ทำมาหากิน หรือสร้างงานในชุมชนในช่วงเวลาที่ผ่านมา เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนส่วนใหญ่ยังคงดำรงอยู่ในชุมชนต่อไป โดยไม่ต้องถูกบีบบังคับให้อพยพเคลื่อนย้ายออกไปจากชุมชนจนหมด

(2) การไม่เกิดการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการค้าในรูปแบบสมัยใหม่ จากการที่ชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวาในอดีตเคยเป็นศูนย์กลางความเจริญทางด้านพาณิชย์กรรมที่สำคัญของกลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ได้ถูกลดบทบาทความสำคัญเป็นเพียงชุมชนย่านการค้าระดับท้องถิ่น และเป็นชุมชนอยู่อาศัยที่มีสภาพชบเซา เป็นผลมาจากการพัฒนาโครงข่ายถนนที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางความเจริญของชุมชนบริเวณริมน้ำไปอยู่ที่เมืองแม่กลอง ที่มีที่ตั้งและการเข้าถึงที่สะดวกมากกว่า เป็นสาเหตุให้เมืองอัมพวาถูกมองข้ามจากการพัฒนาหรือผู้แสวงหาผลประโยชน์จากพื้นที่และทรัพยากรภายในชุมชน จึงไม่เกิดการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการค้าในรูปแบบสมัยใหม่เกิดขึ้นภายในชุมชน เช่น ศูนย์การค้า ซูเปอร์มาเก็ต และร้านสะดวกซื้อ รวมถึงสภาพภูมิประเทศที่มีเครือข่ายของลำน้ำกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน และสะพาน ฯลฯ ทำให้การพัฒนาหรือความเจริญเข้าไปยังพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของชุมชนได้ช้ากว่าในพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ โดยรอบ ประกอบกับการไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ซึ่งเป็นแหล่งงานสำคัญมาตั้งอยู่ในพื้นที่เนื่องด้วยข้อกำหนดควบคุมทางกฎหมาย จึงทำให้ไม่มีคนภายนอกเข้ามาอยู่อาศัยและทำมาหากินในพื้นที่มากนัก ขณะที่จำนวนประชากรของชุมชนลดลงอย่างต่อเนื่อง มีผลให้การพัฒนายังไม่สามารถเข้าไปเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ภายในชุมชนมากนัก โดยเฉพาะกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ โดยชุมชนยังคงสามารถรักษาภาพลักษณ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำที่มีมาแต่อดีตไว้ได้อยู่มาก ทั้งอาคารบ้านเรือน ศาสนสถาน อาคารสถาบันราชการ พื้นที่ทางการเกษตร สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และสภาพภูมิทัศน์โดยทั่วไปของชุมชน เพียงแต่ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม เนื่องจากขาดการบำรุงรักษามาเป็นเวลานาน

(3) การคงอยู่ของกลุ่มคนดั้งเดิม / คนพื้นถิ่น เนื่องด้วยกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในชุมชนเกือบทั้งหมดยังเป็นคนพื้นถิ่นที่เกิดและทำมาหากินอยู่ในพื้นที่นี้มานาน เป็นกลุ่มคนรุ่นก่อนที่มีการเรียนรู้ และรู้จักวิธีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอด และยังคงดำเนินชีวิตในวิถีแบบเดิม พึ่งพาอาชีพธรรมชาติโดยเฉพาะน้ำจากแม่น้ำลำคลองในการ

ดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน และยังคงผูกพันอยู่กับการทำสวน ขณะเดียวกันการเปิดรับความเจริญและวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอกยังมีไม่มาก เพียงแต่มีการปรับเปลี่ยนในพฤติกรรม การดำเนินชีวิตบางอย่าง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การใช้รถในการสัญจรแทนเรือ การพึ่งพาตลาดในการบริโภคแทนการผลิตเอง การช่วยเหลือแรงงาน (ลงแขก) เปลี่ยนมาเป็นการจ้างแรงงาน ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนที่เป็นไปตามความเหมาะสมของสถานการณ์ในครัวเรือน ไม่ได้ทำให้ภาพรวมของความเป็นชุมชนริมน้ำต้องหมดไป ที่ผ่านมามีผู้คนจะอพยพทิ้งถิ่นฐานและออกไปอยู่อาศัยนอกชุมชนเป็นจำนวนมาก ทำให้สภาพของชุมชนซบเซาลงไป คงเหลือแต่กลุ่มผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ แต่กลุ่มคนดังกล่าวยังคงทำหน้าที่สืบทอดและรักษามรดกทางวัฒนธรรมของครัวเรือนและชุมชนท้องถิ่นเอาไว้มาจนถึงปัจจุบัน สังเกตได้จากฐานอาชีพดั้งเดิมในชุมชนยังเป็นอาชีพการทำสวนเป็นหลัก มีการค้าขายทางน้ำตามคลองต่าง ๆ และยังคงรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีการช่วยเหลือพึ่งพากันแบบเครือญาติ นอกจากนี้ ยังถือเป็นข้อจำกัดของการตอบสนองต่อกระแสการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชน เนื่องจากกลุ่มคนดังกล่าวมีอายุมาก ไม่มีกำลังมากพอที่จะไปเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนได้มากนัก จึงทำให้องค์ประกอบสำคัญหลายอย่างของชุมชนยังคงดำรงอยู่ไม่ถูกเปลี่ยนแปลงไปมากนัก โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน

(4) **กรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน** จากการศึกษาพบว่า กรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของคนในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นของกลุ่มคนดั้งเดิมในพื้นที่ (รายละเอียดดังตารางที่ 5-5 และ 5-14) ที่ผ่านมายังไม่มีการเปลี่ยนแปลงในกรรมสิทธิ์ไปเป็นของคนภายนอกมากนัก เนื่องด้วยผู้คนในชุมชนยังมีความรักและผูกพันกับบ้านเรือนและสวนมาตั้งแต่เกิด โดยเป็นทรัพย์สินสมบัติและอาชีพที่รับช่วงสืบต่อจากพ่อแม่ จึงอยากเก็บไว้ให้ลูกหลานต่อไป ประกอบกับเห็นว่าไม่มีความจำเป็นต้องขาย ด้วยมีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย และพื้นที่ดินในแถบอัมพวานี้ก็มีสภาพแวดล้อมและอุดมสมบูรณ์กว่าที่อื่น ทำให้ในช่วงที่ผ่านมาพื้นที่ในแถบอัมพวาไม่มีการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินไปในลักษณะอื่นมากนัก และนอกจากการที่คนในชุมชนมีที่อยู่อาศัยและที่ดินเป็นของตนเอง ทำให้การดูแลเอาใจใส่สวนของตนมีมากกว่าแล้ว ยังทำให้คนเกิดความรักและความผูกพันในชุมชนท้องถิ่นของตน ด้วยรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เนื่องด้วยสวนจะเป็นสื่อกลางในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน จากการอยู่ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัย และช่วยเหลือกัน เช่น การอนุญาตให้ทำทางเดินผ่านสวนเพื่อเข้าไปยังพื้นที่สวนด้านใน การใช้น้ำจากคลองสวนหรือลำประโดงร่วมกัน และการแบ่งปันพืชพันธุ์ที่มีอยู่ในสวนให้แก่กัน เป็นต้น ในที่สุดก่อให้เกิดเป็นสังคมของชุมชนชาวสวนที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่มาได้ อย่างมีอัตลักษณ์มาจนถึงปัจจุบัน

ตารางที่ 6-3 สรุปสถานภาพการดำรงอยู่ขององค์ประกอบสำคัญของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวาปัจจุบัน

โครงสร้างและองค์ประกอบหลัก ของชุมชนริมน้ำ	ลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน			รายละเอียด / เหตุผลประกอบ
	ยังคงอยู่ (Existence)	สูญหายไป (Disappearance)	มีการปรับเปลี่ยน (Transformation)	
1) โครงสร้างด้านกายภาพ				
1.1) สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และระบบนิเวศ (ทรัพยากรน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำ)	✓ (มาก)	✓	✓ (ปานกลาง)	ในอดีตมีลำคลองเป็นจำนวนมากเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทั่วพื้นที่ ทำหน้าที่แผ่กระจายน้ำไปยังพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ในชุมชน ทำให้ไม่ขาดแคลนน้ำ ต่อมาได้ถูกบุกรุกทำลายจากการตัดถนนจำนวนมากขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะชุมชนริมน้ำในเขตเมือง ทำให้ระบบน้ำไม่สามารถไหลถ่ายเทได้สะดวก คลองจำนวนมากเปลี่ยนบทบาทหน้าที่เป็นเพียงทางระบายน้ำทิ้งของชุมชน รวมถึงน้ำจืดในแม่น้ำลำคลองมีปริมาณลดน้อยลง โดยเฉพาะในฤดูแล้ง อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำยังคงเป็นหัวใจสำคัญในการทำสวนและผู้คนในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ยังต้องพึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์น้ำจากระบบคลองในการดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะชุมชนริมน้ำในเขตชนบท
1.2) แบบแผนการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ดั้งเดิมตามแนวลำน้ำ	✓		✓ (ปานกลาง)	ปัจจุบันยังปรากฏมีการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมตามแนวลำน้ำเป็นจำนวนมาก และบางส่วนอยู่ในสวน ส่วนใหญ่มีสภาพที่ชบเซา ขณะเดียวกันมีการขยายตัวของชุมชนเกิดใหม่ตั้งกระจายตามแนวนอนสายต่าง ๆ ภายในชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนเขตเมืองย่านคลองอัมพวา มีการขยายตัวของชุมชนเกิดใหม่ที่กระจุกตัวค่อนข้างหนาแน่น
1.3) บ้านเรือน / ที่พักอาศัยดั้งเดิมริมน้ำ	✓ (มาก)		✓ (น้อย)	ปัจจุบันยังปรากฏมีบ้านเรือนดั้งเดิมอยู่เป็นจำนวนมากในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมน้ำและมีพื้นที่การเกษตรอยู่ด้านหลัง รูปแบบของบ้านเรือนเป็นเรือนไม้ที่มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำ ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยดั้งเดิมพบมากบริเวณชุมชน 2 ฟังคลองอัมพวา ส่วนใหญ่มีรูปแบบไม่สอดคล้องกับอาคารเดิมข้างเคียง รวมถึงมีบ้านเรือนรูปแบบสมัยใหม่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก มักพบตั้งอยู่บริเวณริมถนนในชุมชนย่านต่าง ๆ โดยเฉพาะชุมชนในเขตเมือง

โครงสร้างและองค์ประกอบหลัก ของชุมชนริมน้ำ	ลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน			รายละเอียด / เหตุผลประกอบ
	ยังคงอยู่ (Existence)	สูญหายไป (Disappearance)	มีการปรับเปลี่ยน (Transformation)	
1.4) พื้นที่ทางการเกษตร / ระบบสวน	✓ (มาก)			ปัจจุบันพื้นที่การเกษตร/สวนยังคงมีรูปแบบดั้งเดิม เป็นระบบสวนขรูง ที่ต้องอาศัยน้ำจากระบบคลองในการทำสวนเป็นหลัก และกรรมสิทธิ์ส่วนใหญ่ยังเป็นของคนพื้นถิ่น การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เป็นการปรับเปลี่ยนพันธุ์พืชที่ปลูก และแบบแผนการผลิตภายในสวน จากการทำสวนปลูกพืชแบบผสมผสานมาเป็นการปลูกพืชไม่ผลเชิงเดี่ยว
2) โครงสร้างด้านเศรษฐกิจ				
2.1) การผลิต - ระบบการผลิตหลักของครัวเรือน และชุมชน	✓		✓ (มาก)	มีการปรับเปลี่ยนค่อนข้างมาก จากเดิมที่ครัวเรือนมีหน้าที่เป็นทั้งหน่วยผลิต หน่วยบริโภค และหน่วยแลกเปลี่ยนในระบบตลาดท้องถิ่นของชุมชน เปลี่ยนมาเป็นผู้ชำนาญการในการผลิตเพียงอย่างเดียว และครัวเรือนไม่ได้อาชีพหลักจากการทำสวนเพียงอย่างเดียว แต่เกิดการแบ่งสมาชิกออกไปทำงานนอกภาคเกษตร และระบบการผลิตหลักของชุมชนยังคงอยู่กับรากฐานเดิม คือ การทำสวน โดยอาศัยแรงงานจากสมาชิกส่วนที่เหลืออยู่ และเป็นการทำในลักษณะที่ปรับเปลี่ยนตามข้อจำกัดของครัวเรือน
2.2) การแลกเปลี่ยน - ตลาดน้ำดั้งเดิม / ตลาดท้องถิ่น (แหล่งแลกเปลี่ยน+กระจายผลผลิตในชุมชน)	✓ (น้อยมาก)	✓ (มาก)	✓ (มาก)	ปัจจุบันสูญหายไปเกือบหมด เหลือเพียง 1 แห่งที่ยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมของตลาดท้องถิ่น คือ ตลาดน้ำท่าคา ขณะเดียวกันมีตลาดรูปแบบใหม่จำนวนมากเกิดขึ้นในชุมชน คือ ตลาดนัดบก ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นแหล่งกระจายผลผลิตของชุมชน แต่เป็นแหล่งจับจ่ายที่ผู้คนในชุมชนเป็นฝ่ายมาซื้อสินค้ามากกว่ามาเป็นผู้ค้าด้วยตนเอง
2.3) การบริโภค - ลักษณะการบริโภค และ การจับจ่ายใช้สอยของครัวเรือน			✓ (มาก)	ปัจจุบันครัวเรือนส่วนใหญ่ในทุกชุมชนพึ่งพาปัจจัยในการดำรงชีพจากภายนอก หรือจากตลาดแทนการผลิตใช้เอง และเป็นการบริโภคในระดับที่มากกว่าการยังชีพ

โครงสร้างและองค์ประกอบหลัก ของชุมชนริมน้ำ	ลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน			รายละเอียด / เหตุผลประกอบ
	ยังคงอยู่ (Existence)	สูญหายไป (Disappearance)	มีการปรับเปลี่ยน (Transformation)	
3) โครงสร้างด้านสังคมและวัฒนธรรม				
3.1) วิถีชีวิต และความเป็นอยู่				
- การพึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์ น้ำจากแม่น้ำลำคลอง	✓		✓ (ปานกลาง)	ผู้คนส่วนใหญ่ในทุกชุมชนยังคงใช้น้ำจากแม่น้ำลำคลองในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ยกเว้น ชุมชนในเขตเมือง มีแนวโน้มที่หันใช้น้ำประปาแทนน้ำคลองกันมากขึ้น
- กลุ่มคนดั้งเดิมพื้นถิ่น	✓ (มาก)			กว่าร้อยละ 90 เป็นคนพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยในชุมชนมานาน มีการเรียนรู้ และรู้จักวิธีการ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ส่วนใหญ่ยังคงดำเนิน ชีวิตในวิถีแบบเดิม มีความผูกพันอยู่กับแม่น้ำลำคลองและการทำสวน
- วัดกับบทบาทศูนย์กลางของชุมชน	✓			วัดยังคงมีบทบาทสำคัญเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็น ที่พบปะสังสรรค์ และการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน
3.2) วัฒนธรรม และขนบประเพณี				
- ศิลปหัตถกรรม การแสดง และภูมิปัญญาท้องถิ่น	✓			ปัจจุบันยังคงมีปรากฏอยู่ในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ อยู่มาก โดยมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและ ได้รับความสนใจจากคนภายนอกอย่างมาก
- วัฒนธรรม ขนบประเพณี และ การเล่นท้องถิ่นที่เกี่ยวกับแม่น้ำ ลำคลอง		✓ (มาก)		ปัจจุบันมีประเพณี และการละเล่นทางน้ำหลายอย่างสูญหายไป เช่น ประเพณีชักพระ ทอดกฐินทางน้ำ การแข่งเรือ รวมถึงการมีวิถีชีวิตในช่วงฤดูน้ำหลาก ฯลฯ ขณะเดียวกันได้ มีความพยายามที่จะรื้อฟื้นขนบประเพณีและการละเล่นต่าง ๆ ขึ้นมา แต่ก็ยังไม่สามารถจัด ให้มีได้อย่างต่อเนื่องทุกปี

ที่มา : ผู้วิจัย, ปี พ.ศ.2548.

6.4) แนวโน้มการดำรงอยู่ หรือการอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในอนาคต

จากผลการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่กรณีตัวอย่างทั้ง 3 บริเวณในพื้นที่แถบอัมพวา และการประเมินสถานภาพของการดำรงอยู่หรือการอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในปัจจุบันของแต่ละกลุ่มพื้นที่ เมื่อนำมาพิจารณาแนวโน้มการดำรงอยู่หรือการอยู่รอดในอนาคตของชุมชนริมน้ำ พบว่า ชุมชนริมน้ำในแต่ละกลุ่มพื้นที่จะมีลักษณะของการอยู่รอดที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะของความเป็นเมือง ระดับของการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำในปัจจุบัน และเงื่อนไขปัจจัยอื่น ๆ กล่าวคือ

ชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะความเป็นชนบทค่อนข้างมาก เช่น ชุมชนย่านคำคา และชุมชนย่านคลองบางแค พบว่า มีแนวโน้มของการดำรงอยู่ต่อไปของความเป็นชุมชนริมน้ำค่อนข้างมากกว่าชุมชนที่มีลักษณะความเป็นเมืองที่สูงกว่าอย่างชุมชนย่านคลองอัมพวา เนื่องด้วยองค์ประกอบหลักที่แสดงถึงความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่อยู่ในชุมชน ส่วนใหญ่ยังมีสถานภาพการดำรงอยู่ที่มากกว่า ยังไม่ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไปมาก ไม่ว่าจะเป็น ความสมบูรณ์ของระบบเครือข่ายลำน้ำ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยดั้งเดิม อาชีพดั้งเดิมของครัวเรือนและชุมชน รวมถึงกลุ่มคนพื้นถิ่นที่ยังคงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำลำคลองอยู่มาก ขณะที่องค์ประกอบดังกล่าวของชุมชนริมน้ำในเขตเมืองมีสถานภาพการดำรงอยู่ในระดับที่ต่ำกว่า และบางองค์ประกอบจัดอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการอยู่รอด โดยเฉพาะระบบเครือข่ายลำน้ำ จะมีผลอย่างมากต่อการดำรงอยู่ของชุมชนที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา หากในอนาคตชุมชนยังไม่เห็นความสำคัญของระบบเครือข่ายลำน้ำ ไม่มีการบำรุงรักษา และปล่อยให้ถูกบุกรุกทำลายอย่างต่อเนื่อง จากการตัดถนนและการพัฒนาสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน มีผลให้ระบบน้ำไม่สามารถไหลเวียนได้เหมือนเดิม ผู้คนไม่สามารถใช้ประโยชน์จากน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำได้อีกต่อไป จะส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคนกับน้ำยิ่งห่างเหินกันมากขึ้น เกิดเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนใหม่ตามแนวถนน บ้านเรือนตั้งหันหลังให้กับคลองและบทบาทของแม่น้ำลำคลองในชุมชนลดลง กลายเป็นเพียงทางระบายน้ำที่ดังลักษณะที่เกิดขึ้นกับชุมชนเมืองทั่วไป ในที่สุดความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และมีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลายก็จะทยอยสูญหายไปจากชุมชน และชุมชนริมน้ำกลายเป็นชุมชนเมืองบดทั่วไปที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง

จากการศึกษาชุมชนริมน้ำในพื้นที่อำเภออัมพวา ทั้งชุมชนในเขตเมืองและเขตชนบท พบว่า นอกจากประชากรที่อยู่อาศัยในชุมชนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนรุ่นก่อนหรือผู้ที่มีอายุมาก (มากกว่า 50 ปีขึ้นไป) และมีแนวโน้มจำนวนประชากรที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะประชากรวัยแรงงานหรือคนรุ่นใหม่ ยังพบว่า ความคิดเห็นในการรับช่วงของลูกหลาน ทั้งการอยู่อาศัยดูแลบ้านเรือนและการสานต่ออาชีพการทำสวนอยู่ในภาวะที่ต่ำ เฉลี่ยร้อยละ 60.42 และร้อยละ 48.04 ของครัวเรือนทั้งหมด

ตามลำดับ โดยเฉพาะในชุมชนริมน้ำย่านคลองอัมพวาอยู่ในภาวะที่ต่ำมาก (ร้อยละ 52.50 และร้อยละ 36.84 ตามลำดับ) ประกอบกับคนรุ่นใหม่ที่อยู่อาศัยในชุมชน ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้ชีวิตและทำงานในชุมชน แต่ออกไปทำงานนอกชุมชน มีวิถีชีวิตแบบคนเมืองสมัยใหม่มากกว่า รวมถึงผู้คนที่อพยพออกไปอยู่อาศัยนอกชุมชนและจะกลับมาอยู่บ้าน ในอนาคต ทำให้ไม่ค่อยมีโอกาสได้สัมผัส เรียนรู้ หรือเข้าใจ ในวิธีการปรับตัว การอยู่ร่วมกับน้ำและสภาพแวดล้อมของชุมชน จึงไม่เกิดความซาบซึ้งหรือเห็นคุณค่า ในสิ่งที่คนรุ่นก่อนได้สั่งสมและทำไว้ มีผลให้การสานต่อหรือการพยายามที่จะรักษามรดกทาง ธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนเป็นไปอย่างค่อนข้างยากลำบากกว่า และอาจส่งผลให้การ เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในลักษณะที่ไม่เหมาะสมกับความเป็นชุมชนริมน้ำเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว จากการ ไม่รู้และไม่เข้าใจรากฐานวัฒนธรรมเดิมของชุมชน การสานต่อของกลุ่มคนรุ่นใหม่จึงเป็นเงื่อนไข สำคัญของการดำรงอยู่สืบต่อไปในอนาคตของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวา

นอกจากนี้ ในยุคปัจจุบันกระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวได้เข้ามามีบทบาทกับชุมชนริมน้ำ ย่านต่าง ๆ และผู้คนเริ่มให้การตอบสนองกับกระแสดังกล่าวมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะจากการนำ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural reproduction) มาเป็นกลยุทธ์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน ด้วยการพยายามรื้อฟื้นกิจกรรม วิถีชีวิต วัฒนธรรม และขนบประเพณีต่าง ๆ ที่มีอยู่ดั้งเดิมและเป็นภูมิ ปัญญาของท้องถิ่นออกมาแสดงให้นักท่องเที่ยวได้รับรู้และสัมผัสอย่างลึกซึ้ง ด้านหนึ่งถือเป็นสิ่งที่คิดที่ จะช่วยแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมของชุมชนได้ระดับหนึ่ง ขณะเดียวกันอาจ เป็นข้อเสียหรือข้อพึงระวัง จากการพยายามผลิตซ้ำที่ไม่เข้าใจรากฐานวัฒนธรรมเดิมของชุมชน เกิดการ ปรุงแต่งหรือนำมาใช้อย่างไม่เหมาะสม รวมถึงผลจากการขยายตัวด้านการท่องเที่ยวที่แพร่กระจายเข้า ไปยังชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ ที่รวดเร็วเกินไป ไม่มีการวางแผนจัดการหรือควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ เกิดขึ้นอย่างเหมาะสม อาจส่งผลให้เกิดปัญหาและผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงและการทำลาย องค์ประกอบหลักของชุมชนริมน้ำได้ในที่สุด ดังปัญหาที่เริ่มจะเกิดขึ้นจากการฟื้นฟูตลาดน้ำยามเย็น บริเวณปากคลองอัมพวาขึ้นมา และการขยายตัวของกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างรวดเร็ว เช่น ความ ขัดแย้งที่เกิดจากกิจกรรมพานักท่องเที่ยวชมหิ้งห้อยยามค่ำคืนตามคลองต่าง ๆ ที่ไปรบกวนการอยู่อาศัย ของชาวบ้าน จนทำให้เกิดการตัดต้นลำพูทิ้ง เรือรับจ้างจำนวนมากที่ขับไม่ระมัดระวัง ความแรงของ คลื่นกัดเซาะตลิ่งและสร้างความเสียหายให้กับบ้านเรือนริมน้ำ และการลงทุนที่มากเกินไปในการปรับปรุง ที่พักอาศัยริมน้ำให้เป็น Home stay ก่อให้เกิดภาระหนี้สิน ขณะที่ครัวเรือนมีข้อจำกัดในการรองรับ นักท่องเที่ยว เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป แนวโน้มการที่ชุมชนจะสามารถดำรงความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมสืบต่อไป ในอนาคตได้ยาวนานเพียงใด นอกจากระดับของการดำรงอยู่ของชุมชนริมน้ำในปัจจุบันแล้ว ยังขึ้นอยู่กับมีเงื่อนไขสำคัญอื่น ๆ ที่อยู่ภายในและภายนอกชุมชน ได้แก่ (ตารางที่ 6-4)

(1) **เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมและนิเวศวิทยา** ในที่นี้คือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและความสมดุลทางนิเวศวิทยาทั้งในระบบลุ่มน้ำและในชุมชนพื้นที่ศึกษา ถือเป็นฐานต้นทุนของชุมชนทางธรรมชาติ ทั้งต้นทุนในการผลิตและต้นทุนในการครองชีพของคนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ถูกบีบบังคับให้ต้องออกไปจากชุมชน ที่ผ่านมามีพื้นที่ในแถบอัมพวาได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาโดยตลอด เนื่องจากมีพื้นที่ตั้งอยู่ท้ายน้ำ การควบคุมเป็นไปได้ยาก ดังนั้น ในอนาคตหากชุมชนริมน้ำชาวสวนในพื้นที่แถบอัมพวาจะยังคงดำรงอยู่สืบต่อไปได้ สภาพแวดล้อมทางนิเวศของระบบลุ่มน้ำและในชุมชนต้องอยู่ในสภาพสมดุล และมีปริมาณของทรัพยากรที่เพียงพอแก่การให้คนในชุมชนสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต และสร้างงานให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำ หรือระบบน้ำ เปรียบเสมือนเป็นหัวใจและเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนให้สามารถตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินอยู่ในพื้นที่นี้จนมาถึงปัจจุบัน และยังเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการสืบเนื่องขององค์ประกอบสำคัญอื่น ๆ ของความเป็นชุมชนริมน้ำ ไม่ว่าจะเป็น อาชีพการทำสวนที่ต้องอาศัยน้ำจากระบบคลองเป็นหลัก วิถีชีวิตของผู้คนที่ผูกพันและพึ่งพาน้ำจากแม่น้ำลำคลองในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงแบบแผนการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยริมน้ำ ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้ถือเป็นภาพลักษณ์สำคัญที่แสดงถึงความเป็นชุมชนริมน้ำอัมพวาที่มีมาแต่อดีตที่ยังคงต้องมีอยู่ต่อไป

(2) **สถานภาพที่เหมาะสมด้านเศรษฐกิจ** จากการศึกษาพบว่า สถานภาพความเหมาะสมด้านเศรษฐกิจถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนที่อยู่อาศัยในชุมชน สามารถทำการผลิตได้อย่างต่อเนื่อง หรือมีงานทำอยู่ในชุมชนต่อไป โดยเฉพาะอาชีพการทำสวน ซึ่งเป็นอาชีพหลักและเป็นภาพลักษณ์ของชุมชนในพื้นที่แถบนี้ สำหรับเงื่อนไขสำคัญด้านเศรษฐกิจในการดำรงอยู่ต่อไปของชุมชนริมน้ำ ประกอบด้วย

2.1) **กรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย** ซึ่งปัจจุบันคนพื้นถิ่นยังคงมีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของทั้งที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยเป็นส่วนใหญ่ หากในอนาคตกรรมสิทธิ์การถือครองดังกล่าวยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นของบุคคลภายนอก การดำรงอยู่ของชุมชนในลักษณะที่ยังคงรักษาความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมก็มีโอกาสมากตามไปด้วย

2.2) **แหล่งงานรองรับ และโอกาสหรือทางเลือกในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ภายในชุมชน** ในที่นี้คือ การที่คนมีงานทำอยู่ภายในชุมชน และมีรายได้มากพอแก่การเลี้ยงครอบครัว โดยเฉพาะจากการทำการเกษตรหรือการทำสวน รวมถึงการมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่สามารถสร้างรายได้และรองรับแรงงานส่วนเกินภายในครัวเรือน รวมถึงแรงงานอพยพที่จะกลับคืนถิ่น โดยทำให้คนในชุมชนมีความมั่นคงทางด้านอาชีพและมีความเป็นอยู่ที่พอเพียงทางเศรษฐกิจ ผู้คนไม่ถูกบีบบังคับให้ออกไปหางานทำนอกพื้นที่ และทิ้งถิ่นฐานบ้านเรือน หรือปล่อยให้ที่ดินทิ้งร้าง หรือขายที่ดินทำกินและอพยพไปอยู่อาศัยในที่อื่น

2.3) ศักยภาพด้านการตลาด และผลตอบแทนที่เหมาะสม ในที่นี้คือ การมีตลาดหรือแหล่งรองรับการกระจายผลผลิตของชุมชนที่แน่นอน โดยทำหน้าที่เป็นแหล่งซื้อขายผลผลิตทางการเกษตรที่ชาวสวนในชุมชนริมน้ำย่านต่าง ๆ สามารถนำผลผลิตจากสวนมาขาย และมีการกำหนดราคาผลผลิตอย่างเป็นธรรมทั้งสองฝ่าย จากการมีผู้ซื้อและผู้ขายมากรายเหมือนกับการซื้อขายที่ตลาดน้ำในสมัยก่อน แต่เมื่อตลาดน้ำหมดไปและเปลี่ยนมาเป็นผู้ซื้อเข้าไปรับซื้อผลผลิตเองถึงในสวน ทำให้ชาวสวนมักถูกกดราคาผลผลิต และไม่สามารถต่อรองราคาได้ มีผลให้ไม่เกิดแรงจูงใจที่ชาวสวนจะทำสวนและพัฒนาสวนต่อไป รวมถึงมีผลต่อการสานต่อในอาชีพการทำสวนของลูกหลานที่จะมีแนวโน้มลดน้อยลง จากการรู้สึกไม่มั่นคงในอาชีพการทำสวน

(3) สถานภาพที่เหมาะสมด้านสังคม ในที่นี้คือ คน หรือทรัพยากรบุคคลของชุมชน ถือเป็นทุนทางสังคมที่มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการสืบเนื่องมรดกทางวัฒนธรรมและความเป็นชุมชนริมน้ำที่มีมาแต่อดีตให้คงอยู่ต่อไป โดยกลุ่มคนดังกล่าวจะเป็นทั้งพลังหรือศักยภาพของชุมชนในการโต้ตอบกับการเปลี่ยนแปลง หรือจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชน รวมถึงขับเคลื่อนการพัฒนาและนำพาชุมชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงช้าหรือเร็ว ทั้งนี้ ทรัพยากรบุคคลที่จะทำให้ชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวาสามารถดำรงอยู่สืบต่อไปอย่างมีเอกลักษณ์ ประกอบด้วย

3.1) กลุ่มคนดั้งเดิม หรือคนรุ่นก่อน เป็นกลุ่มคนที่เกิดและอยู่อาศัยในชุมชนมาเป็นเวลานาน มีการเรียนรู้ เข้าใจ และรู้จักวิธีการปรับตัวอยู่ร่วมกับน้ำ กับสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกัน เกิดความซาบซึ้งหรือเห็นคุณค่าในมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน โดยเป็นกลุ่มคนที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ให้แก่ลูกหลานหรือคนรุ่นถัดไปได้รับช่วงสานต่อ

3.2) กลุ่มคนรุ่นใหม่ หรือคนรุ่นลูกหลาน เป็นกลุ่มคนที่จะอยู่อาศัยและทำมาหากินรับช่วงสืบทอดต่อจากคนรุ่นพ่อแม่ โดยควรได้มีโอกาสสัมผัส เรียนรู้ หรือรู้จักวิธีการปรับตัว การอยู่ร่วมกับน้ำและสภาพแวดล้อมของชุมชนด้วยตนเอง และจากการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อน เพื่อที่จะเข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าในการทำหน้าที่สานต่อหรือรักษา ทั้งมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นเอาไว้ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งปัจจุบันกลุ่มคนดังกล่าวมีจำนวนไม่มากในชุมชน ทำให้โอกาสในการรับช่วงสานต่อค่อนข้างมีข้อจำกัด

3.3) การรวมกลุ่ม และมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เป็นการร่วมมือกันในการรักษามรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน และร่วมมือกันกำหนดทิศทางการพัฒนาต่าง ๆ อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่มีเอกลักษณ์และความสำคัญทางประวัติศาสตร์มายาวนาน

(4) ปัจจัยสนับสนุนจากภายนอก ในที่นี้คือ การพัฒนาต่าง ๆ ที่จะเข้ามาสู่พื้นที่ชุมชน และอาจก่อให้เกิดผลกระทบหรือการเปลี่ยนแปลงกับสภาพของชุมชนริมน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะการพัฒนาาระบบถนนท้องถิ่นในชุมชน ที่ต้องคำนึงถึงแบบแผนการตัดถนน ระบบเครือข่ายลำน้ำภายในชุมชนที่มีอยู่จำนวนมาก และความสำคัญของแม่น้ำลำคลองกับการใช้ประโยชน์เดิมของคนท้องถิ่นที่ไม่ทำให้สูญเสียโอกาสไป รวมถึงนโยบายการพัฒนา และการสนับสนุนด้านต่าง ๆ จากภายนอกในลักษณะที่เหมาะสมและสอดคล้องสภาพชุมชน เช่น การวางแผนควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน หรือการวางผังเมือง การพัฒนาและจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำ การส่งเสริมอาชีพ การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ฯลฯ

ตารางที่ 6-4 เงื่อนไขปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ต่อไปในอนาคตของชุมชนริมน้ำในพื้นที่อำเภออัมพวา

เงื่อนไขปัจจัยหลัก	รายละเอียดตัวบ่งชี้
1) สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และระบบนิเวศ	- ความอุดมสมบูรณ์และความสมดุลของทรัพยากรน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำ
2) สถานภาพที่เหมาะสมด้านเศรษฐกิจ	- ธรรมชาติของการถือครองในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย
	- แหล่งงานรองรับ และโอกาสหรือทางเลือกในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ภายในชุมชน
	- ศักยภาพด้านการตลาด และผลตอบแทนที่เหมาะสม
3) สถานภาพที่เหมาะสมด้านสังคม	- กลุ่มคนดั้งเดิม หรือคนรุ่นก่อนในชุมชน
	- กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ได้รับช่วงสานต่อ
	- การรวมกลุ่มและมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
4) ปัจจัยสนับสนุนจากภายนอก	- การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการพัฒนาถนน
	- นโยบายการพัฒนาและการสนับสนุนด้านต่าง ๆ จากหน่วยงานภายนอกที่เหมาะสม

ที่มา : ผู้วิจัย, ปี พ.ศ.2548